

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

«Декомунізаційний процес в Україні 2014–2021 рр.: надбання і виклики»

Студента 4 курсу, групи СОІ-41
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»

Ватраля Михайла Богдановича

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Єгрешій Олег Ігорович

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент

Дрогомирецька Людмила Романівна

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Декомунізація як явище: спроба історичного аналізу.....	7
Розділ 2. Особливості проведення декомунізації в Україні впродовж 1991–2013 рр	17
Розділ 3. Декомунізаційні процеси після Революції Гідності (2013–2014 рр.).....	29
Розділ 4. Методика вивчення теми магістерської на уроках історії України	44
Висновки.....	52
Список використаних джерел... ..	56
Додатки.....	62

ВСТУП

Актуальність теми. Протягом останніх п'яти років політика декомунізації залишалася актуальною та політично гострою, враховуючи давній мнемонічний конфлікт між наративами національної пам'яті, який так чи інакше був присутній у суспільно-політичному просторі України протягом усієї її незалежності. Незважаючи на те, що заходи з декомунізації були завершені у 2017–2018 роках, проблема колективної пам'яті не зникла з публічного дискурсу: протягом 2019–2021 років, особливо це стосується перейменування топографічних об'єктів. Український випадок добре входить у популярні мнемонічні дослідження: він особливий тим, що відкриває широке поле для вивчення утилітарної інструменталізації наративів пам'яті та «історичної» риторики, інституційних та дискурсивних зв'язків між політикою та історією. Ключовим питанням у дослідженні декомунізації в Україні є те, що вони зосереджені переважно на аналізі дій та риторики українського уряду, а тому частково ігнорують дискурсивні стратегії своїх опонентів із «радянсько-імперського» та «лівокритичного» таборів. Ця стаття має на меті заповнити цю дослідницьку прогалину та всебічно проаналізувати дискурсивні стратегії українських політичних акторів у контексті формування та реалізації політики декомунізації. Темі досліджень створюють комфортне середовище для застосування комбінованого підходу, заснованого на поєднанні онтологічно та гносеологічно взаємодоповнюючих підходів до мнемонічного дослідження та аналізу дискурсу.

Мета дослідження: виявити особливості дискурсивних стратегій, що використовувались в контексті формування та впровадження політики декомунізації у 2014–2021 роках а також визначити можливості адаптації теми до ЗЗСО.

Завдання дослідження досягнення поставленої мети зумовило виконання таких дослідницьких завдань:

- з'ясувати стан розробки мнемонічних студій та поняття «історична політика», «мнемонічний конфлікт», запропонувати класифікацію акторів мнемонічного конфлікту;
- охарактеризувати історичні події та соціальний контекст, що передували досліджуваному періоду та мали визначальний вплив на застосування тих чи інших дискурсивних стратегій;
- охарактеризувати особливості впровадження політики декомунізації;
- виокремити та встановити особливості дискурсивних стратегій, що використовувались в контексті формування та впровадження політики декомунізації з боку промоутерів «українського націоналістичного»; «радянсько-неоімперського» та «лівого критичного» дискурсів.
- визначити методику вивчення теми магістерської на уроках історії України.

Об'єктом дослідження є декомунізація як складова політики в Україні в 2014–2021 рр.

Предметом дослідження є дискурсивні стратегії в контексті формування та впровадження декомунізації як складової історичної політики в Україні в 2014–2021 рр.; можливості застосування теми до ЗЗСО.

Методи дослідження. Дослідження спирається на соціально-конструктивістський підхід до вивчення соціальної дійсності. Вивчення особливостей історичної політики в Україні ґрунтується на теоретико-методологічних засадах та інструментарію мнемонічних студій. Безпосереднє виокремлення та аналіз дискурсивних стратегій агентів «українського націоналістичного», «радянсько-неоімперського» та «лівого критичного» дискурсів базуються на поєднанні.

Наукова новизна роботи полягає у спробі комплексного аналізу декомунізаційного процесу в Україні впродовж 2014–2021 рр.

Хронологічні межі роботи сягають 2014–2021 рр. тобто змальовують процеси, що відбувалися після Революції Гідності.

Стан наукової розробки. Питаннями мнемонічних стадій та історичної політики займалась низка відомих іноземних науковців, таких, як М. Хальбвакс, Я. Асманн, П. Нора, Е. Зерубавель, М. Бернхард, Я. Кубік, А. Мегілл, Х. Вельцер, А. Портеллі, В. Кайнстайнер тощо. В українській 4 соціальній науці дослідженнями взаємозв'язків історичної пам'яті та політики займались Г. Касьянов, В. Кулик, О. Толочко, М. Рябчук, А. Портнов, О. Лисенко, В. Середа, Я. Грицак, В. Єрмоленко, Т. Журженко, В. Яблонський, В. Лозовий, О. Валецький, С. Здіорук, С. Зубченко, О. Шевель, Кузьо Т. тощо. Що стосується дискурс-аналітичних підходів до вивчення соціальної реальності, то в цій темі класиками є такі науковці як Е. Лакло, Ш. Муфф, Н. Фerkлаф, Чоуліаракі, М. Фуко, Т. ван Дейк, В. Бурр тощо.

Наукова проблема, яку вирішує дана робота, полягає у відсутності комплексних досліджень дискурсивних процесів, що відбувалися під час мнемонічного конфлікту в Україні, пов'язаних із формуванням та реалізацією політики декомунізації, оскільки найбільша увага приділялася аналізу артикуляцій. У рамках нашої роботи дослідницька увага приділялася також дискурсивним стратегіям «радянсько-неоімперського» та «лівого» дискурсів; останньому зазвичай приділяється дуже мало досліджень на тему конфлікту.

Джерельну базу дослідження складають нормативно-правові акти, тексти та відеозаписи публічних виступів українських політиків, істориків, публічних інтелектуалів, представників громадськості, блогерів. Ці дані можна віднайти на відео-порталі YouTube, сторінках українських медіа, профільних видань та офіційних сайтах інституцій, залучених до формування та реалізації історичної політики. Окрім цього, також були використані дані соціологічних опитувань українців з приводу їхньої політичної та мовної ідентифікації, б ставлення до політики декомунізації тощо. Набір цих джерел дозволяє нам у межах симбіозу мнемонічних студій та дискурс-аналізу комплексно розглянути особливості дискурсивної боротьби між

«українським націоналістичним», «радянсько-неоімперським» та «лівим критичним» дискурсами, встановити зв'язки між особливостями соціальної структури українського суспільства та успішністю просування тієї чи іншої дискурсивної риторики.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури. Обсяг основної частини складає 52 сторінки, використано 63 позиції літератури.

РОЗДІЛ 1 Декомунізація як явище: спроба історичного аналізу

Перш за все, доцільно з'ясувати значення цього терміна, або, власне, окреслити різні значення, які надаються йому в сучасній Україні, оскільки без цього неможливо чітко визначити об'єкт нашого дослідження.

У вузькому сенсі декомунізацією сьогодні зазвичай називають виконання так званих «законів про декомунізацію», прийнятих Верховною Радою України 9 квітня 2015 р. Це Закони України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (№ 314-VIII), «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 рр.» (№ 315-VIII), «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (№ 316-VIII), «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (№ 317-VIII).

Канадський вчений Девід Марплз в цьому сенсі дав найвужче визначення декомунізації: «Це діяльність, спрямована на виконання завдань, зазначених у так званих актах декомунізації навесні 2015 року та програма дій Українського інституту національної пам'яті. Це передбачало перейменування міст, сіл і вулиць, заміну їх на більш відповідні назви що не асоціюються з комуністичним режимом. Процес також передбачав видалення пам'ятників Леніну та інших пам'яток, пов'язаних із радянським періодом, а також радянської символіки та пам'ятників.» [6]. Недоліки цього визначення полягають у тому, що процес декомунізації фактично охоплює не лише заходи уряду щодо забезпечення виконання цих законів, але й сама імплементація не обмежується тим, що було перераховано Д. Марплзом; «Програма» (власне, функції) УІНП не обмежується лише декомунізацією, і це відомство є найпомітнішим, але не єдиним (і, на мою думку, не головним) діячем процесу декомунізації в Україні. Прикметно, що Д. Марплз згадував про «заміну назв більш прийнятними, не пов'язаними з комуністичним

періодом». Насправді закон № 317-VIII не пояснює, і не дає рекомендації які мають бути нові назви, і на ділі вони виявилися тими, що подобаються місцевій владі, а не тими, що бажані для УІНП [3].

У більш повнішому сенсі під декомунізацією варто розуміти значно складніший і багатшаровий політичний і суспільно культурний процес усунення і заміну з публічного простору та свідомості суспільства політичної, ідеологічної, і в той же самий час культурної спадщини радянського режиму в історії нашої держави. Не від'ємною ознакою цієї спадщини є «Пам'ятні місця» періоду «союзу» – монументальні пам'ятки, літературно-мистецький канон «культури соціалістичної нації», музейні експозиції, топонімічні назви ,введенні в той час. В нашій країні бувають й інші бачення декомунізації. Георгій Касьянов наприклад, має доволі широке, регіональне її визначення: «Цей процес уже має історію: це історія Центральної та Східної Європи, Балкан та Балтії, де з початку 1990-х років триває те, що ми називаємо «декомунізацією». Зазвичай цей процес включав відкриття архівів спецслужб, у деяких країнах - перевірку, зміну топографічних назв , перегляд історії з акцентом на тому, що комунізм був протиприродним явищем для народів Східної Європи» [12].

Проте Г.Касьянов не згадав про інші елементи декомунізації що теж є важливими – ліквідацію монополії на владу комуністичної партії, про демонтаж (або знесення) пам'ятників комуністичному ладу, в тому числі про суди над комуністичними диктаторами (Ярузельський, Чаушеску), про перехідне правосуддя в цілому . Можливо, тому, що, заговоривши за правосуддя, слід було б сказати й про злочини, а не просто «неприродність» комунізму. Натомість його дефініція далі стає класичним для цього автора банальним відмежуванням від «націоналізаторів та переписувачів історії»: «І, звичайно, це переписування історії із зображенням комуністичного періоду як суцільного колективного страждання» [13].

Одразу, стає очевидно що питання злочинів тоталітарних режимів є болючою темою для цього історика, він догодить то того що до слова «тоталітаризм» додає «так званий», а в іншій своїй праці про «історичну політику України» пояснює заборону пропаганди тоталітарних режимів, в законі № 317-VIII як «публічне заперечення, зокрема через ЗМІ, злочинного характеру комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років в Україні», доволі своєрідно: «Позитивные публичные оценки советского периода и его деятелей были запрещены, в том числе и под угрозой уголовного преследования».

В кінцевому розрахунку ми отримуємо, що між радянським періодом і комуністичним тоталітарним режимом – немає великої різниці, а позитивно оцінити якогось політичного чи суспільного діяча того періоду не є можливим без заперечення злочинів тоталітарного режиму? З огляду на такі поради, й потреби в переоцінці суджень радянської історіографії («переписуванні історії») Г.Касьянов та С.Осіпчук, мабуть, не бачать. В той же час не треба забувати, що такі судження підтримує вагома частина населення нашої держави, особливо – старшого покоління, зокрема на півдні та Сході України [17].

Але слід не забувати що є значна інша частина суспільства країни, а також наукової, культурної, політичної інтелігенції яка з самого початку незалежності України робила все можливе щоб повторити у нас те, що одразу робили наші західні сусіди – ліквідація комуністичних пам'ятників, люстрація і засудження тоталітарних режимів. Для цього використовували таку аргументацію: народи Центрально-Східної Європи радикально і безповоротно позбулися комуністичного минулого, і це дало можливість на успішні економічні та політичні реформ, у фіналі, інтеграція у єдину Європу. А ті, хто цього не зробив (як Сербія), мають проблеми й не стали частиною ЕС. Для того щоб показати приклад такої аргументації про важливість і користь декомунізації варто згадати виступ В. В'ятровича на

засіданні Дискусійного клубу «Реанімаційний пакет реформ» травень 2015-го року: «Після 70 років комуністично-тоталітарної влади в Україні відбулися зміни в структурі самого суспільства. Мільйони загиблих, русифікація, геноцид, яким став Голодомор 32-33 років – це величезні втрати, які досі відчуває українське суспільство. Це заважає Україні стати однією з розвинених країн. Україна досягала таких втрат до 1991 року, коли комуністичний блок розпався. [...] Закони декомунізації не були вигадані і нав'язані зверху вниз. Вони відображали настрої, що панують у суспільстві, давали цим почуттям чіткі й виправдані рамки» [6].

Потреба в декомунізації або як кажуть в суспільстві десовєтизації культури та культурного середовища нашої країни в антропологічному сенсі можна показати на прикладі сучасних наукових роботах про політику пам'яті в Українській державі де не раз є покликання на дослідження, що відбувалося в 2015 році під егідою Центру «Демократичні ініціативи» та «Міжнародним інститутом перспективних досліджень» (Дві ці структури позиціонують себе як не упереджені осередки західного типу). В їхньому дослідженні були дані і висновки щодо того як українців ставляться до історичних подій та комуністичних діячів. Щодо їх об'єктивності, актуальності та, відповідно, наукову вартості красномовно показують не те що відповідають респонденти, а поставлені ними запитання. Серед питань, респондентам пропонували висловити своє ставлення до такої важливої «історичної події», як «Лютнева революція 1917 року в Російській імперії та утворення УНР» (окремого ставлення респондентів до кожної з запропонованих подій не опитуванням непередбачено), а також – до «перемоги СРСР у війні 1941 – 1945 років проти Третього Рейху». Проте респондентам не дали можливості висловити своє ставлення до перемогу антигітлерівської коаліції (і не лише СРСР) над нацисткою Німеччиною у Другій світовій війні. Не дивно, що радянська влада міфологізувала «Перемогу у війні 1941–1945 років». Має 82% позитивної реакції. Культурна саморефлексія цих соціологічних

дослідників була такою не сильною, а радянський міфологічний спосіб мислення настільки чітко вираженим в їхній свідомості, що вони навіть не помічали цього, в той же самий час вимірюючи його в інших [47].

Можна подумати, що щось подібне хотів сказати науковець Г.Касьянов, піддаючи критику «декомунізаторів» за те, що коли вони проводять боротьбу з комуністичною спадщиною то тим самим по-своєму «нагадують більшовиків». Але деякі з цих так званих більшовицько-комуністичних методів були широко використані раніше в багатьох інших несоціалістичних державах і мають набагато глибше культурне і суспільне коріння [50].

"Совок" – це поєднання ментальних особливостей зденаціоналізованої особистості, характерним для неї є патерналізм і безвідповідальність. Простіше кажучи людина не вірить що від неї щось залежить і вона чекає коли всі її проблеми вирішить хтось інший.

Іноді ви чуєте, що зміна імені відбувається не вчасно, ніби це відверне вас від більш нагальних питань. Наприклад, давайте спочатку налагодим нормальне життя, а потім будемо проводити декомунізацію. Такі міркування є неправильними. Зміна цінностей відбувається тоді коли в суспільстві є якесь потрясіння [56].

Бо немає підстав щось змінювати в багатому, заможному житті, бо це стало можливим завдяки тій чи іншій соціально-ідеологічній парадигмі, тобто просто суспільному ладу.

Але процвітання не може відбуватися в спотвореному гуманітарному та культурному просторі. Лише ті суспільства, які визнають власну систему цінностей, стають багатшими. У чужій парадигмі вони можуть бути лише придатками.

Для сучасної України декомунізація важливіша, ніж просто позбутися залишків радянського минулого у вигляді комуністичних топонімів чи

пам'ятників лідерам. Сьогодні для нас цей процес є дерусифікацію в цілому, що означає збереження нації[44].

Реабілітація національного організму – потрібний процес, який є проростим. Він охоплює широкий спектр діяльності, особливо в гуманітарній сфері. Адже для утвердження української мови необхідні музика, література, кінематограф, топоніміка а також Історія. Серед інших особливо виділяється топоніміка, адже назва маркує простір, де проходить повсякденне життя людини.

Від частоти вживання назва вже не сприймається як щось неоднозначне і переходить до розряду так званого «Загальних місць», умовно кажучи. Специфіка цих «загальних місць» полягає в тому, що вони несвідомо впливають на людину, змінюють її психічно, створюють картину світу, але не сприймаються критично.

Є цілий набір важелів, але, зрештою, середня людина, яка живе на вулиці Чапаєва, з більшою ймовірністю зробить радянський/російський вибір, ніж той, хто живе, скажімо, на вулиці Петлюри чи Шухевича.

Перш за все, варто уточнити, що мова йдеться не про боротьбу з ліво налаштованою ідеологією в цілому, а про те що треба усунути з суспільного життя символіку держави, якої вже не існує десятки років .

Ніхто, крім палких російських шовіністів, не заперечує факти масових злочинів Радянського Союзу проти своїх та іноземних громадян. Минуло лише десятиліття після геноциду шляхом голодомору та масових репресій, деякі їхні жертви а також діти людей що постраждали ще проживають – і цим людям надзвичайно важко морально побачити поряд із символікою своєї держави, символіку держави, яка свого часу знищила їх. Ці люди вже живуть у незалежній Україні. Важко бачити пам'ятники радянським суспільним, культурним, політичним діяам на одному рівні з пам'ятниками Шевченку Григоровичу, Сковороді та Вернадському [49].

Толерантне ставлення до символіки радянсько-комуністичного режиму. До цього часу певною мірою легітимізувала цей режим, і в тому числі масові злочини цього режиму. Слід також мати на увазі, що партноменклатурне та комуністично-комсомальське походження достатньої частки нашої сучасної державної «еліти» не є таємницею для суспільства. Тому не варто дивуватися, що ставлення громадськості в цілому до України як держави мало в чому відрізняється від ставлення до союзу, а саме суспільство, як правило, все ж таки виявляють патерналізм і пасивність у відстоюванні своїх прав. Бо, здається, не така вже й велика різниця між Україною та СРСР [7].

Радянська влада не питала місцевих громад, чи хочуть вони щоб тут встановлювали всі ці монументи. Прихильники збереження символіки радянської влади зараз звертаються до великої кількості своїх однодумців – але чомусь забувають про більшу частину суспільства, яке відверто кажучи не на дух не переносить цю символіку.

Мери і старости населених пунктів, часто роблять ставку на людей пенсійного віку як найбільший електорат, який неохоче піднімає питання декомунізації громадського простору. А патріотично налаштоване населення, не бачать реального правового шляху знесення Леніна, розпочинається їх не зовсім законне повалення, яке в більшості випадків закінчується повною або частковою руйнацією – як, до прикладу, це відбувалося в часи Майдану. І тут хто хотів би вберегти «пам'ятники як твори» доречно було б виступати за цивілізований, європейській спосіб – якщо вони вважають що це справді твір чийогось мистецтва, то треба перенести його з центральних площ міст та інших населених пунктів наприклад до музеїв, тим самим вони захистять їх від руйнування [8].

Але чомусь – таких дій від прихильників ми майже не бачимо. І виникає закономірне питання: а чи взагалі ці люди хочуть захистити ці пам'ятки та зберегти їх як твори? Складається враження що вони лишень хочуть щоб вони залишилися просто посеред українських міст.

Опоненти проведення декомунізації люблять називати комуністичний режим на території нашої держави «неоднозначним періодом». Але я чомусь не чую щоб хтось називав чи Третій рейх неоднозначним? Так, там також, був як промисловий підйом так і деякий, хоча й специфічний, культурний прогрес - до певного моменту. Але чи виправдовує це мільйони жертв і «відбілювання» режимів? Більше того, наприклад, радянська індустріалізація була заснована на продажі зернових культур, що були конфісковані у сільського населення та продані за кордон (причина Голодомору), щоб придбати дешеве (Велика депресія) промислове устаткування в західних країнах.

Викинути радянську символіку з простору нашого суспільства означає що ми нарешті «відпустили» то катастрофічне ХХ століття, і перестало нагадувати про себе жертвам режиму. «Статуї римських імператорів-тиранів тепер вільно виставляються в громадських місцях – саме тому, що, крім самих тиранів, немає тих, хто вижив і не постраждав від їхніх звірств. На жаль чи на щастя, це лише статуї та історичні артефакти, а не «пропаганда лідерів Римської імперії» » [34].

Але в країні є вагома антиукраїнська сила, яка на даний момент проти того, щоб нарешті повернути більшовицький режим у забуття, що завдав настільки масові жертви в нашій державі.

Цією силою була і продовжує бути Російська Федерація. Її не дарма називають спадкоємицею Радянського союзу: Путінська влада дійшла до того що відновила назад собі один із комуністичних символів – музичний супровід гімну і завжди показує свою тугу і ностальгію за минулим Союзом. І вони це роблять не це просто так [27].

Більшовицько-комуністичний устрій, який супроводжувався утисками, репресіями, переслідуваннями за майновою ознакою, розпочався як боротьба проти буржуазії, антикапіталістичний потяг «світової революції», його

прихильниками були представники різних течій і ідей. Представлена Леніним в 1922 році концепція умовно рівноправних республік в єдиний союз переважила концепцію Сталіна що мала на меті територій інших народів приєднання до Соціалістичної Росії в статусі автономій [16].

Серед соціалістичної номенклатури України у 20-х роках XIX століття була наявна група націонал-соціалістів, вона мала певний вплив і її представляли – Микола Хвильовий і Скрипник Микола Олексійович, та інші, завдячуючи яким появилась така можливість як впровадження ідей українізація УРСР але яка закінчилась для України «розстріляне відродження». Любителі комуністичного минулого полюбляють виставляти ці поодинокі випадки як позитивні явища більшовицької влади. В той же час забуваючи що такі досить проукраїнські дії влади були відхиленням від норми, а не звичною справою [46]. Свідків пролетарського СРСР і націонал-комуністів майже немає. Але в радянській обгортці багато свідків «російської величі».

Після приходу до влади Сталіна націонал-комуністи були «очищені», розстріляні. Відродженці були репресовані, українізація була згорнута більшовицьке правління почало набувати форм московського неоімперського характеру що були притаманні дореволюційній Росії. На мою суб'єктивну оцінку, заключний перехід у цьому напрямку міг відбутися під час Другої світової війни. В цей момент історії можна побачити легке зближення комуністів з Російською православною церквою [41].

Комуністична влада розпочала в Україні масову русифікація для того щоб об'єднати нації в єдиний «радянський народ», який по факту був російським.

Перемогли опонентів національних більшовиків , вони, в тому ж числі, були прихильниками концепції боротьби двох різних культурних груп — російсько-пролетарської тобто «прогресивної» з українською, селянською,

вони робили все для підтримки першої в шкоду другій, в тому числі і в освіті.

Можемо також зробити такий висновок. Якби українську інтелектуальну еліту розділили між націонал-комуністами та прихильниками УНР, то російська еліта принципово не змогла б – вихід Росії зі складу СРСР був би безглуздом – а еліта інших радянських республік була б меншою. Грузинський Сталін спирався на російський елемент як на наймогутнішого. Неофіційна антисемітська політика вернулася в Радянський союз. «Скрепиний дух» почав брати верх над логікою. Так само як колись СРІ (Східно Римська імперія), експлуатуючи людський капітал греків, фактично стала грецькою державою Візантії, так і СРСР став своєрідною Російською імперією, а класові переслідування зі зникненням куркульства та буржуазії як класу змінилися неформальними. йшли вже не «вгорі», а «вниз» [25].

Бачимо, що нинішні прихильники совка вже не ностальгують за пролетарською революцією, яку вони не впіймали, – ностальгують за державним патерналізмом, у якому домінує російська ідентичність. Тому Путін сприймає будь-який напад на Радянський Союз як напад на Росію, і буде робити все, щоб продовжити традиції Радянського Союзу.

РОЗДІЛ 2 Особливості проведення декомунізації в Україні впродовж 1991–2014 рр.

Можна замітити, що вищезазначена проблематика у нашій державі визнана вже доволі давно, проте чомусь не знайшла адекватного і рішучого вирішення в політиці країни не по причині своєї не важливості і значимості, а тому що не було волі політиків, великої кількості важливих суб'єктів управління держави, ресурси тих, хто ще намагався її вирішити.

Хоча процес «десовєтизації» розпочався на початку 90-х років ХХ століття, значних результатів досягнуто лише у випадку пам'ятників і топонімів що були на рівні регіонів, у Західній Україні і столиці а також меншою мірою в окремих містах країни. Проте процес люстрації та засудження на офіційному рівні режиму комуністів як тиранічного і злочинного, заборони комуністичної ідеології, компартії, хоча й знайшли своє втілення в ряді парламентських законопроектів, і жоден нажаль не так і не отримав відчутної підтримки навіть серед демократів, лібаралів через що вони так і не дочекалися прийняття. Деякі політики, такі як Юхновський або ж Лук'яненко, продовжували часто пропагувати план так званого «Нюрнберзького процесу над комунізмом» і, слідом за Балтійським регіоном, визнати весь радянський період окупацією [33].

Частково були праві Майоров та Караленко, які вважали, що відсутності радикальної декомунізації у 90-х роках ХХ століття була така причина як: «Саме українське суспільство, за винятком кількох західних областей, теж здебільшого не було готове тиснути на владні інституції “знизу”, щоб примусити їх до необхідних перетворень. Значно більше, ніж топоніміка, пам'ятники радянським вождям, культурна політика й відновлення національної пам'яті, нашого звичайного співвітчизника в першій половині 1990-х турбували економічна криза, гіперінфляція, закриття підприємств».

Але ж криза економіки, інфляція і відсутність роботи продовжують турбувати суспільство не менше, аніж знесення або ліквідація пам'ятників і монументів та перейменування провулків, площ, вулиць, це в цілому є нормально. Але з іншої сторони, якщо частина або майже всі верстви громадськості готові прагнути до ліквідації радянських пам'яток і топонімів, то немає потреби вводити жодних законів, які б цього вимагали – оскільки таких правил у Галичині не було на початку 90-х років 20 століття. Але до таких соціальних настроїв на Сході та Півдні України ще далеко, а більшість політичної еліти та мешканців інших регіонів уже усвідомлюють необхідність рішучих «очищувальних» кроків. Це визначає як необхідність, і в той же час політичну цілеспрямованість декомунізаційних процесів в останні роки [37].

Незграбною була спроба «десовєтизації» як політики держави указ Президента Л. Кучми № 79 від 9 лютого 2001 р. «Питання про використання державної символіки України», він ставив собі за мету: «...забезпечити під час реконструкції будівель та споруд ліквідацію зображень державних символів колишнього СРСР та радянських республік, гасел КПРС, за винятком випадків, коли зазначені зображення містяться на будівлях та спорудах, включених до переліків пам'яток історії та культури».

Однак ця постанова (і також ініціатива утворення державної підгрупи з питань вивчення діяльності УПА і ОУН) обмежила «декомунізаційні» зусилля Кучми, що, очевидно, призвело до такої оцінки Юрія Шапавала: «Процес декомунізації – акція запізнїла... Але у цього запізнєння є абсолютно об'єктивна причина. Якщо ми подивимось на серпень 1991 року, то побачимо [...] компроміс націонал-демократів, як їх тоді називали, і посткомуністичної номенклатури. І це створило таку ситуацію, яку, мабуть, найкраще вербалізував президент Кучма, коли сказав, що сам був у партії і нічого не робитиме для того, щоб щось у цьому напрямку змінювати» [34].

Новий підйом процесу декомунізації відбувся у 2007–2009 роках, коли Президент в.Ющенко включив признання Голодомору(геноциду) 32–33 років ХХ століття у головні завдання своєї політики пам'яті, кількома указами з цього приводу передбачалося демонтаж пам'ятників радянським правителям що були відповідальні за організації знищення українців.

Радикальними діями в напрямку «декомунізації» був наказ Віктора Ющенка «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні», він ставив таке завдання: «...вжити заходів щодо демонтажу пам'ятників особам, причетним до організації та здійснення Голодомору... та політичних репресій».

Добре видно, що ні в цих, ані в інших більш пізніх рішеннях не було мови про знесення(демонтаж) радянських монументів. Про статус таких пам'яток як пам'ятників також не говорилося. Міністерство культури і туризму мало вирішити цю правову проблему. На виконання указу «№ 250/2007 МКТ» у 8 році видано кільканадцять постанов з подібними найменуваннями – «Про пам'ятники, взяті на облік відповідно до законодавства Української РСР, що не підлягають занесенню до Державного реєстру нерухомих пам'яток України». Це, зокрема, наказ МКТ України від 23.05.08 № 614/0/16-08 (пам'ятники у Київській обл.), наказ від 09.06.08 № 688/0/16-08 (пам'ятники у Вінницькій обл.), наказ від 02.07.08 № 765/0/16-08 (пам'ятники у Волинській обл.), наказ від 17.07.08 № 818/0/16-08 (пам'ятники у Закарпатській обл.)» і багато подібних їм [47].

Усі постанови мали відношення до пам'ятників діячам комуністичного періоду, що були розміщені в одній із областей України, які не повинні вважатися пам'ятками та внесеними до реєстру через недотримання чинних нормативних актів з охорони пам'яток. Зокрема, «Наказ МКТ від 31.10.08 № 1235/1/16-08 (пам'ятники у м. Києві) містив у додатку 8 пам'ятників Леніну (всі – на території якихось підприємств чи установ; пам'ятника на Бесарабці серед них не було), а також – пам'ятники С.Косіору на вул. Артема (нині –

Січових стрільців), В.Чубарю на Відрадному, Ф.Дзержинському біля метро «Либідська», Г.Петровському на вул. М.Грушевського» і подібні цим [34].

Наприкінці 2009 року щотижнева газета «Культура і життя» опублікувала об'єднаний список «непридатних» пам'яток із коментарями Державної служби національного культурного надбання «МКТ», там вони пояснювали: «Пам'ятники, стосовно яких ухвалено рішення не заносити їх до Державного реєстру... не відповідають критеріям, що встановлені Постановою КМ України від 27.12.2001 № 1760... Такі постаменти були є масовими, однотипними копіями пам'ятників державним діячам. Це, як правило, типові зразки офіційного тоталітарного пропагандистського мистецтва. Вони споруджувалися на виконання рішень партійних органів і виконували виключно ідеологічні функції. Більшість виготовлена з нетривких матеріалів і мають низькі художньо естетичні якості».

У цьому ж коментарі пояснили практичну сторону демонтажу: «Невнесення до Державного реєстру таких скульптурних знаків... не означає їх автоматичне знесення (ліквідацію). Подальше збереження таких пам'яток є обов'язком відповідних місцевих рад.

Однак правова ситуація, яка виникла через ці накази, ставала неоднозначною. З одного боку, МКТ охарактеризувало сотні пам'ятників радянським лідерам як такі що не потребують охорони. З другого боку, ні в одному з розпоряджень не було вказано про вилучення цих пам'яток з Держ. реєстру, де вони були внесені в радянський період. На практиці це призвело до судових позовів проти «незаконного» демонтаж монумента Леніна (що розташовувався на центральній площі міста Черкаси), а місцеві органи влади в багатьох містах Сходу та Півдня, а також у столиці, просто ігнорували укази президента Ющенко Віктор Андрійович [57].

В Києві було неоднозначна ситуація. У 20-х числах листопада 2008 року Київська адміністрація почала знесення пам'ятників що прославляли

комуністичний режим і його діячів, намагаючись зняти бюст Косіора з постаменту, а пікетувальники від КПУ чинили опір комунальним службам. Через кілька днів, вночі, Косіора розібрали. У той час мером Києва був Леонід Черновецький який був категорично проти знесення найвідомішого пам'ятника Леніну – перед Бессарабією. У телепередачі він заявив що: «Поки живу, пам'ятник Леніну стоятиме. Цього хоче сам Бог!»

Тому вже в 2009 р. київська влада намагалася не афішувати про свої плани по ліквідації пам'ятників. 8 квітня 2009 р. директор «Департаменту культурної спадщини КМДА» Кухаренко Руслан Іванович зробив заяву що було вилучено із реєстру державних пам'ятників та намір знести київські пам'ятники В.Чубарю, Н.Крупської, Ф.Дзержинському, Д. Мануїльського, Г.Петровському, М. Калініна, а також «пам'ятник КДБ» (на Либідській).

Загалом успішність практичної реалізації вищезгаданих указів Президента Віктора Ющенка була помірною. Згідно зі звітами, поданими до Адміністрації президента, тоді було демонтовано майже 400 пам'ятників комуністичного режиму із загальної кількості понад 2000 [13].

За свого президентства Віктор Ющенко робив спробу розв'язати й інші особливості цієї проблематики – список його указів в хронологічній послідовності: «№ 879/2006 Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення»; «№ 297/2007 Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української національної революції 1917–1921 рр. та вшанування пам'яті її учасників»; «№ 431/2007 Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937-1938 років»; «№ 966/2007 Про відзначення 65-ї річниці створення Української повстанської армії»; «№ 37/2009 Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні»; «№ 512/2009 Про відзначення 65-ї річниці створення Української Головної Визвольної Ради»; «№ 656/2009 Про

заходи у зв'язку з 70-ми роковинами початку Другої світової війни»; «№ 946/2009 Про додаткові заходи щодо визнання українського визвольного руху XX століття» і багато їм подібних.

Слід згадати і про розслідування організаторів Голодомору 2008–2009 років СБУ та подальше рішення що було прийняте 13 січня 2010 року Київським апеляційним судом, в якому говорилося про організацію керівництва СРСР, УРСР а також про КПУ. Період геноциду українців у 32-33 роках 20 століття. Огляд виданих президентських указів, а також практична їх реалізація та наслідки для суспільства і політичного світу автор зробив в іншій роботі, тому тут я лише підсумую.

Контролюючи обмежені ресурси (зокрема, без сильної підтримки ні у Верховній Раді, ні в уряді, за винятком нетривалого правління Єханурова) та втративши популярність у суспільстві, Ющенко досяг певних успіхів у таких сферах політики пам'яті:

- Визнання Голодомору 32-33-х років 20 століття як способу геноциду українського народу на законодавчому рівні, В той же час рішуча зміна ставлення громадськості до цього періоду (В 2008 році більша частина населення країни стала погоджуватися з тим що це був геноцид українського народу; а після подій 14-го року так вважали вже 75% суспільства) [54];

- важливі зміни в культурній пам'яті суспільства, щодо відношення до визвольних рухів українського народу (в тому числі, з'явилися музеї та меморіал під Крутами, музею «Тюрма на Лонцького», музей часів Української Народної Республіки, музей присвячений шістдесятникам, ініціатива зведення пам'ятника в Бикові, утворення громадських жертв голодомору та політичних репресій, День Соборності, річниця битви під Крутами тощо);

- Вперше в історії України архіви Служби безпеки України та інших «силових» структур були відкриті для громадськості, принаймні на короткий

час (до обрання Президента Януковича), що не лише допомагало історикам, а й слугував важливим символом нової європейської пам'яті.

Політику Ющенка щодо радянської монументальної спадщини можна охарактеризувати як неоднозначну. З одного боку, Президент неодноразово публічно засуджував «будь-яку неповагу до військових поховань» (маючи на увазі пам'ятники присвячені пам'яті загиблих учасників «Великої Вітчизняної війни»), додаючи, що той хто до цього допускає, повинний відповідати перед законом. У той же час, виступаючи в заповіднику Биківських могил у «День пам'яті жертв політичних репресій» в кінці травня 2009 року, Віктор Ющенко сказав: «Україна має бути нарешті очищена від символів режиму, який знищив мільйони невинних людей. Не може бути виправдання. Це не частина нашої історії, як деякі цинічно кажуть. Це частина комуністичної системи. Це частина нашої історії».

Фактично це історико-політичний дискурс, який набув чинності після 9 квітня 2015 року (зокрема, у преамбулах законів № 314-VIII, № 315-VIII та № 317-VIII). Але ці цитати розкривають внутрішні ідеологічні суперечності політики Ющенка щодо радянських пам'ятників: якщо завдання їх демонтажу / «очищення» не стосується пам'яток Великої Вітчизняної війни, то, враховуючи, що вони досі складають половину всіх пам'яток в Україні, , головну мету «декомунізації» (запровадження публічної критики радянського режиму як злочинного) навряд чи можна досягти без відмови від інерційної радянської міфології Великої Вітчизняної війни, без переосмислення ставлення до радянських військових меморіалів та практики їх урочистого використання. Проте за Ющенка такої зміни державної політики, по суті, не відбулося [4].

Чи не найважливішим успіхом політики пам'яті Президента Ющенка стала суттєва актуалізація Голодомору та українського визвольного руху в суспільному дискурсі України, розвиток публічних дискусій на ці теми не

лише серед істориків, а й у всьому суспільстві, незмінно. в історичній пам'яті. неможливо.

Проте політика і суспільство Ющенка до радянського періоду ставляться подвійно, зокрема майже повністю збереглася радянська міфологія та меморіальні практики «культу Великої Вітчизняної війни», пам'ятники є у тисячах міст і сіл. до Леніна; не вдалося домогтися законодавчого визнання українського визвольного руху (зокрема, боротьби УПА) чи змінити переважно негативне ставлення до нього в суспільстві (за межами Галичини та Волині).

Політика пам'яті Ющенка (і, власне, діяльність «помаранчевого» уряду в Україні) мала ще один важливий ефект – розгортання Росією інформаційно-пропагандистської війни проти України (одним із її «фронтів» була історична пам'ять), а також як фактичне приєднання до цієї війни російської сторони (і часто з російськими «радниками») багатьох проросійських, ностальгічно-радянських сил у самій Україні.

За часів президентства Януковича це протистояння не зникло, а набуло інших форм: від влади це був поворот до радянсько-російської міфології Великої Вітчизняної війни (прийняття так званого Акту про прапор Перемоги 90), спорудження нових пам'ятників. старим радянським героям - генералам і маршалам - на Алеї Військової Слави; початок будівництва величного меморіалу «Карюківська трагедія» тощо), офіційне заперечення «Голодомору-геноциду»; натомість опоненти тодішньої влади в політиці та суспільстві перейшли до публічних протестів проти цієї «реставраційної» політики та до партизанських дій деяких радикальних активістів проти пам'ятників Леніну⁹¹.

Ні за часів президентства Ющенка, ні рано чи пізно в історії незалежної України президент не був єдиною фігурою в політиці пам'яті, в тому числі й декомунізації. Про це свідчила скандальна історія про спробу переїхати з

центру Стрия на околиці «пам'ятника Визволителю» (який не був військовим похованням).

Львівська обласна рада своїм рішенням від 10 квітня 2009 року підтримала рішення Стрийської міської ради про демонтаж пам'ятника Визволителю на центральній площі міста та перенесення його в інше місце. У відповідь обурена Донецька облрада прийняла звернення до Президента України, уряду, Верховної Ради та місцевих рад, яке за роками важко оцінити інакше, як конфронтаційне та загрозливе: «Ми розглядаємо такі дії як акт спотворення історії та пам'яті про героїчне минуле нашої країни. Знищення таких пам'ятників знецінює людські жертви, працю та позбавлення, яких зазнало населення України під час Великої Вітчизняної війни. Це Такий крок може стати каталізатором розколу країни та призвести до громадянських заворушень в Україні» [33].

Це звернення Донецької облради співпало з будівництвом за ініціативою КПУ двох нових пам'ятників Леніну в Ленінградській області – у Новосвятівці та Свердловську, незважаючи на укази Ющенка про демонтаж пам'ятників Голодомору. Таким чином, ми бачимо чітке зіткнення двох майже несумісних бачення України минулого і, власне, майбутнього – як незалежної національної держави зі своєю складною історією та як невід'ємної частини «єдиної (радянської) сім'ї», де політична міфологія грає роль.

Деякі радикальні активісти намагалися компенсувати нерішучість Ющенка власними радикальними діями. Прикладом цього стала «шоу» київських націоналістичних активістів вранці 1 липня 2009 року: розбиття пам'ятника Леніну під Бессарабією.

Того ж дня ЦК Компартії Білорусі оприлюднив спеціальну заяву, в якій засудив «вандалів», назвавши їх «фашистами, що діють по драбинах». Через місяць відомий діяч Д. Табачник опублікував статтю в газеті «2000» «Реквієм

по Україні», в якій дав таку оцінку подіям у Бессарабії: «Тиша, що запанувала після ударів молота по київському пам'ятнику Леніну, стала без перебільшення реквіємом за демократію, громадянське суспільство та життєздатну правову державу, без якої країна приречена на страшні випробування. Можливо, це Реквієм по Україні в цілому...»

Основою свого недолугого і ностальгічного висновку Табачник Дмитро базував на тих ідеях, що ліквідований монумент І.Леніну нібито є «шедевром великої цінності та неймовірної сили», а його автор Меркуров «належить до найкращих скульпторів епохи», оскільки «п'ять бюстів Меркурова». «робочий стенд на Кремлівській стіні». Табачник також заявив, що «в жодній цивілізованій країні не зносять пам'ятники з ідеологічних міркувань»; так робили тільки гітлерівці, та й то таємно вночі, щоб не викликати народного гніву. Якщо вірити цьому, то виходить, що більшість європейських країн, у тому числі й його улюблена Росія, не являють собою «цивілізованими» країнами, а перебувають у сфері так званих «нацистів».

Відділ по питанням декомунізації зробив заяву до президента, та голови ВР України де озвучив свої вимоги:

1. Невідкладно зупинити переслідування демонстрантів що приймали участь у мітингу що відбувся в червні 2009 року: Каханівського, Срибного, Франца, Тарасенка та Задорожного;

2. Виключити із списку Державного реєстру нерухомих пам'яток всі пам'ятки культури та меморіали, що були присвячені культурним, політичним, громадським діячам більшовицького режиму;

3. Негайно знести монументи та меморіали що були присвячені більшовицьким діячам причетних до злочинів проти українського народу;

4. Змінити назви населених пунктів, вулиць, площ, установ, організацій тощо, які пов'язані з комуністичним окупаційним режимом;

5. Покарати посадовців , що свідомо перешкоджали і затягували з реалізацією наказів і постанов Президентів про ліквідацію пам'ятників та меморіалів організаторам Голодомору та політичних репресій [21].

На перший погляд, саме ці вимоги через шість років знайшли своє втілення в «законах про декомунізацію». Однак між цими двома документами є деякі важливі політичні відмінності. Перш за все, заява комітету з декомунізації, визначила комуністичний режим як «окупаційний» (швидше всього за прикладом Латвії, Литви, Естонії), а не просто як раніше «злочинний» за своєю суттю. Можна зробити висновок що законотворці 2015 року визнавали «усе більшовицьке – іноземне, неукраїнське». Ще одна важлива відмінність – відсутність вимог щодо винятків із заборони декомунізації з 6 липня 2009 року. Проте «закони про декомунізацію» виходить за рамки політики пам'яті тому що вони забороняють тоталітарно-комуністичну пропаганду та роботу засобів масової інформації, політичних сил.

Однак у 2009 р. Комітет з питань декомунізації не отримав позитивної відповіді на свої вимоги ні від парламенту, ні від уряду Тимошенко, ні навіть від президента Ющенка, який, очевидно, бачив загрозу в новоствореному Комітеті, в якому більшість мали його опоненти на політичній «Свобода», вони ставили під загрозу його імідж як головного реформатора у сфері «відновлення історичної правди» [35].

Коли президентом був обраний Віктор Федорович Янукович стало явним суспільно-політичне протистояння, більшовицька спадщина була міцно асоційована не тільки з Радянським союзом, а також з владною верхівкою при президенті Януковичі та з Москвою і меценатами з Росії. Тому взимку 2013–2014 років «декомунізація» повернулася на політичний та соціокультурний порядок денний в Україні – спочатку як «Ленінапад» ,нова, післяреволюційна влада що прийшла після виборів президента та

парламентських виборів мала взяти під контроль питання декомунізації. Тому що хаотичне знесення пам'ятників активістами було не законним.

РОЗДІЛ 3 Декомунізаційні процеси після Революції Гідності (2013–2014 рр.)

Останній активний етап політики національної пам'яті в Україні відбувся у 2014–2015 роках, коли стала очевидною проблема інструменталізації історичного минулого Російської Федерації з метою розхитування територіальної цілісності держави. Елементи «радянсько-неоімперського» дискурсу використовували лідери сепаратистських угруповань у Криму та Донбасі, а також верхівка російської влади, яка виправдовувала свої дії, виправдовуючи їх як «нерозривну» історико-культурну спільноту український і російський народи. Регулювання історичної політики стало питанням національної безпеки, і в таких умовах набув актуальності націоналістичний жертковий варіант української історії, що відповідав реаліям та мобілізаційним потребам тогочасної політичної ситуації. Не в останню чергу це було пов'язано з тим, що у 2014 році УІНП очолив В. В'ятрович, відомий своєю науковою та громадською діяльністю у галузі вивчення українського національно-визвольного руху ХХ ст. Кардинальним змінам сприяла й політична ситуація: абсолютну більшість у парламенті та на місцях склали представники єврооптимістичних політичних сил, більшість із яких виступали за пропаганду «українського націоналістичного» дискурсу пам'яті [45].

Політика декомунізації, особливо щодо демонтажу радянської символіки, по суті, була інституційним продовженням громадських спонтанних дій зі знесення пам'ятників комуністичним діячам, відомим під загальною назвою Ленінапад. Події Євромайдану дали поштовх цьому процесу громадської активності. В результаті в 2014 році було знесено близько 500 пам'ятників Леніну. Водночас програма декомунізації була частиною більш загальної державної політики щодо захисту та об'єднання символічного простору України, особливо в інформаційній та культурній

сферах, і тому більшість із цих заходів передбачають заборону російських соціальних мереж, а потім показ деякі російські фільми були форсовані.

Пакет декомунізації складався з чотирьох законів: «Про правовий статус і вшанування борців за незалежність України у XX столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років», «Про доступ до архівів репресивних», «Органи комуністичного тоталітарного режиму 1917 -1991» та «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». Ці закони розроблені за експертної участі УІНП та проголосовані ВР України у квітні 2015 року, а точніше 15 квітня. З точки зору дискурсивної значущості найважливішим є Закон України «Про засудження комуністичних і націонал-соціалістичних (нацистських), Тоталітарних режимів та заборона пропаганди їхньої символіки», фактично «витіснили» артефакти комуністичного минулого за межі українського символізму, масове перейменування топонімів, знесення і демонтаж символів радянського періоду та «місць пам'яті», що прославляли радянське минуле України тощо. Подібної логіки Ющенко дотримувався у своїй історичній політиці, видавши указ президента 12 червня 2009 р., яким розпочався процес демонтажу пам'ятників на честь причетних до політичних репресій та Голодомору. Але якщо у 2009 році цей план не був реалізований через слабку виконавську дисципліну та відкриті диверсії з боку місцевих політиків (особливо в південно-східних областях України), то пакет декомунізації 2015 року передбачав кращу процедуру виконання. За основу була взята децентралізована модель: спочатку ці рішення мали певний час виконувати місцеві ради а у випадку не виконання декомунізації або перенесення зазначених термінів цю роботу передали на голів громад, голів облдержадміністрацій і, в крайньому випадку, до Кабінету Міністрів та Верховної Ради [54].

І справді, впровадження декомунізаційних заходів в регіонах зустрілось із чималим опором з боку місцевих політиків в окремих населених пунктах у центральних та південно-східних регіонах України. Найбільш медійно помітними були випадки спротиву у Комсомольську Полтавської області (який хотіли перейменувати на Горішні Плавні), Сумах, Харкові, Броварах, Одесі, Запоріжжі тощо. Оскільки «український націоналістичний» наратив пам'яті, введений державою, суперечив багатьом регіональним наративам, місцеві лідери намагалися перш за все орієнтуватися на суспільно-політичні орієнтації власного електорату. Результати соціологічних опитувань Українського інституту майбутнього показав той факт, що декомунізаційні заходи центральної влади не відповідали пріоритетним інтересам більшості суспільства.

Не дивлячись на задеклароване схвалення декомунізаційних заходів, більшість респондентів (54,5%) водночас наголошувала на тому, що загалом в державі є більш нагальні проблеми (31,2%), пріоритет серед яких займала економіка та соціальна сфера¹⁴⁶. Подібні результати продемонстрували і соціологічні опитування в регіонах: на Півночі кількість респондентів з такою думкою складала – 32,4%, на Сході – 28,1% (більшу кількість становлять категоричні противники – 30,6%), в Центрі – 28,3% (більшу кількість становлять лише категоричні противники – 34,9%) на Півдні – 25,8%, на Заході – 37,2%. Що стосується кількості категоричних прихильників та противників декомунізаційних заходів, то ці показники приблизно ідентичні – 23,1% і 20,5% відповідно. Характерною ознакою було те, що схвалення з боку громадян політики декомунізації кардинальним чином відрізнялося на національному та регіональному вимірі. З огляду на це, яскравими прикладами є кейси Дніпропетровська та Кіровограда, де соціологічні опитування продемонстрували небажання громад перейменовувати назви своїх міст та вулиць: станом на вересень 2015 року частка таких людей складала 90,5%, і 47,2% відповідно (разом з тим варто

відзначити, що конкретно варіант з перейменуванням Кіровограду у Кропивницький не знайшов підтримки у 82% жителів міста). Показово, що після зміни центральної влади у 2019 році почастишали спроби місцевих лідерів повернути втрачене: найбільш яскравим був епізод із ініціативою Г.Кернеса повернути харківському проспекту Григоренка його попередню назву, встановлену на честь маршала Г. Жукова [23].

Критичну оцінку заходів української влади щодо декомунізації отримали і представники міжнародної спільноти, а підстави для такої критики були зовсім іншими. Подекуди норми законів про декомунізацію ускладнювали двосторонні відносини, як це було з Польщею, яка традиційно негативно реагувала на будь-які спроби прославити учасників західноукраїнського визвольного руху XX ст. Значна частина критики зводилася до недемократичного формування політики: подібні оцінки ініціатив українського уряду з декомунізації давали міжнародні інституції, такі як Венеціанська комісія, Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ та наукові кола.

Не дивлячись на усі ці фактори, політика декомунізації продовжувала реалізовуватись, особливо це стосується у частині імплементації нового закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» як найбільш ресурсозатратного. Загалом, у період з 25 листопада 2015 по 14 липня 2016 року під декомунізаційне перейменування підпали 25 районів та 987 населених пунктів (3% від загальної кількості), причому найбільше цей процес зачепив такі області як Дніпропетровська з 97 назвами, Харківська з 103 новими назвами і найбільше в Донецькій 109 [37].

В результаті декомунізаційного перейменування загальна варіативність топографічних назв зросла більш ніж вдвічі: з 354 до 727. Одним із критеріїв, яким користувалися спеціалісти УІНП під час декомунізаційного перейменування, було повернення населеним пунктам історичних назв –

загальна кількість таких назв. . проектів досягло 300 штук, і в 70 випадках ці назви були пов'язані з історико-культурною спадщиною національних меншин та корінних народів (це стосувалося, зокрема, кримських татар, євреїв, болгар тощо). Щодо перейменування вулиць, площ, площ, площ, мікрорайонів, то в цьому плані декомунізація була актуальною чи не для кожного українського населеного пункту. Яскравим прикладом, з огляду на це, є місто Київ – за період з 2014 по червень 2019 року в українській столиці було перейменовано 219 вулиць і площ, пов'язаних з Україною – ця цифра становить понад 50 тисяч. Загальна кількість демонтованих пам'ятників Леніну склала 1320. В інтерв'ю «Голосу Америки» у жовтні 2017 року голова Українського інституту національної пам'яті В.В'ятрович повідомив, що декомунізацію в країні завершено приблизно на 95%. Український дослідник В.Кулик зазначає, що успішне впровадження декомунізації значною мірою було зумовлено тим, що весь процес законодавства та контролю за реалізацією політики здійснювала одна і та ж установа – УІНП і, власне, механізм і потенціал для реалізації у 2015 році. 2017 рік суттєво відрізнявся від історичної політики Ющенка у 2007–2010 роках. Важливим досягненням стало те, що українській владі вдалося запобігти хвилі масових акцій громадянської непокори, яка могла призвести до інших провокацій для дестабілізації політичної ситуації в країні [33].

Незважаючи на значні тактичні досягнення, результати, безпосередньо пов'язані зі стратегічними цілями декомунізації (наприклад, рівень підтримки радянського минулого), не демонструють кардинально іншої і водночас позитивної динаміки. Якщо у 2014 році частка прихильників Радянського Союзу в українському суспільстві становила 33% респондентів, а опонентів – 49%, то в лютому 2018 року цей показник становив 30% і 55% відповідно. Але якщо говорити про більш віддалену ретроспективу, то слід зазначити, що з точки зору цілей політики декомунізації загальна тенденція є досить позитивною: у 2010 р. близько 46% висловили ностальгію за СРСР.

Проте слід припустити, що основним рушієм цих змін були не стільки політичні, скільки демографічні чинники [22].

Для комплексної оцінки успіху політики декомунізації потрібен час – це значною мірою пов'язано зі стратегічним характером цілей, але зрозуміло, що кінцевий результат залежатиме від соціально-економічних факторів, таких як загальна економічна ситуація, добробут українців та інші. . У зв'язку з цим важливо, щоб декомунізація підтримувалася іншими доповнювальними державними політиками. Проте основоположною цінністю законів про декомунізацію 2015 року є те, що вони сформували інфраструктурне середовище, необхідне для об'єднання українського символічного простору та досягнення кінцевої мети.

У квітні 2016 р. Верховна рада прийняла перший з 4 законів, в суспільстві їх умовно назвали декомунізаційними законами. Головним творцем, промоутером і архітектором цих законів був Інститут національної пам'яті, що був створений у 2005 році за сприянням президента Віктора Ющенка, створений за зразком польського інституту пам'яті, але з значно меншим ресурсом і повноваженнями. Під час перебування при владі Віктора Януковича інститут був у нестабільному, занедбаному стані, завдяки Революції Гідності він зазнав кадрових покращень і значно активізував свою діяльність[34].

Одним із перших законів, що був створений інститутом і ухвалених Верховною Радою це закон, – «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (закон № 314-VIII)» – концептуально він ґрунтується на ідеї України як окупованої іншими державами, особливо Радянською Росією, і тому трактує боротьбу проти цих держав як цілком справедливую та легітимну.

Наступний, другий закон – «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945» (закон № 315-VIII)» – Він відрізняє

українське відзначення трагічних подій Другої світової війни від радянського (і не радянського в нинішній Росії) наративу про «Велику Вітчизняну війну» та всіх пов'язаних із цим пропагандистських кліше і міфів».

Третій закон стосувався – «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» (закон № 316-VIII)» – він забезпечує повну передачу всіх документів до 1991 року у суспільне надбання. Цей закон потрібний не лише з практичної точки зору (особливо в контексті посилення цензури архівів у Російській Федерації), але й із символічної точки зору. Це ясно показує про запізніле, але дуже потрібне інституційне відділення українських спецслужб від спецслужб радянських часів.

Четвертий закон – «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (закон № 317-VIII)» – Він засуджує діяльність двох найбільш кривавіших політичних режимів в історії України – Гітлерівський і Сталінський, забороняє пропаганду їхньої символіки та «відбілення» нацистських та комуністичних злочинів, і насамперед – встановлює чіткі визначені правові механізми очищення символічного простору України від комуністичної спадщини. До нього входять назви незліченних площ, вулиць, організацій, мікрорайонів, підприємств а також монументів і пам'ятників [27].

Більшу частину аргументацій критиків можна поділити на п'ять груп, перші дві з яких ми свідомо залишимо поза обговоренням. Одне з них стосується різноманітних технічних дефектів, юридичних невідповідностей та невідповідностей у текстах законів. Тут можна лише погодитися з висновками експертів і пошкодувати, що законодавці не прислухалися до їхніх порад і не усунули недоліки, які, на жаль, компрометують добру справу в цілому або принаймні дають підстави для недоброзичливців для такого компромісу.

Ми не будемо розглядати аргументи другої групи з іншої, більш тривіальної причини: вони стосуються особистих випадів на директора Інституту національної пам'яті Володимира В'ятровича як нібито творця «законів про декомунізацію» і є не лише критикою його поглядів, про певні історичні події, а також про загальну дискредитацію його як адміністратора державної установи – хоча жодних претензій до його адміністративної діяльності, як на нинішній, так і на попередніх посадах, не критикується. Це не заважає, однак, деяким з них робити брудні припущення про можливе знищення довірених йому В'ятровичем документів. Сумнозвісні назви деяких текстів говорять самі за себе, як-от «Як новий український уповноважений з питань пам'яті контролює національне минуле». Як професійний історик, автор інсинуації безперечно знає різницю між справжніми комісарами в тоталітарному СРСР і чиновниками в демократичній чи принаймні плюралістичній Україні. Але сильнішим за здоровий глузд і професійну етику є прагнення автора принизити свого опонента, і водночас країну, яка призначає на державні посади не тих людей і проводить не ту політику, яку він хотів би [12].

Аргументи іншої групи, третьої, зводяться до простої тези про несвоєчасність «декомунізаційних законів», які можуть лише поглибити розкол в Україні та остаточно відвернути прорадянських жителів Південного Сходу від Києва. У відповідь Володимир В'ятрович зазначив, що відсутність послідовної декомунізації в Україні з часів незалежності стала однією з причин нерадянського реваншу режиму Януковича: історичні причини залишилися переважно на Донбасі та в Криму, зупинили агресію Путіна проти України. Носії радянських цінностей (не росіяни і неросійськомовних, як каже російська пропаганда) нині є основним кадровим резервом терористичних угруповань у так званих «ДНР» і «ЛНР». Тому питання декомунізації для України сьогодні стосується не лише гуманітарної політики, а й політики безпеки».

Окрім загалом зрозумілих аргументів безпеки, дебати охоче зверталися до історичних аргументів, посиляючись або на досвід інших посткомуністичних країн, або на досвід післявоєнної Німеччини, де не було прощання з тоталітарним минулим. легко. Засудження нацизму, до якого німецький уряд спершу закликав лише під тиском окупантів і в тій мірі, в якій вони вимагали, і повна і рішуча денацифікація почалися лише через два десятиліття, коли виросло нове покоління без особистих спогадів. говорять про процвітання і могутність часів великого Гітлера. Українці очікували не менше, а зараз роблять лише ті кроки, які були зроблені в інших (менш розділених чи більш залежних від зовнішніх факторів) країнах одразу після падіння тоталітарних режимів. "

До цих пояснень також можна було б додати наприклад скасування рабства в Америці, що фактично призвело до Громадянської війни (1861–1865), найруйнівнішої з усіх війн в історії цієї країни. Але це не означає, що заради миру та єдності, рабство в Сполучених Штатах мало залишатися законним.

Найсерйознішими, однак, є аргументи двох останніх груп, які стосуються переважно першого та четвертого законів про «декомунізацію». В одному випадку критики попередили, що розглядають автоматичну легітимізацію всіх «борців за незалежність України», включаючи членів ОУН та УПА, і нібито заборону неупереджених, переважно критичних оцінок цих організацій. У другому випадку принципову розбіжність викликало «засудження всього радянського періоду як окупації», що також, схоже, не дозволяло неупереджено й об'єктивно, у тому числі й позитивно, оцінити окремі події та діячі того часу [7].

При цьому автори та захисники законів про «декомунізацію» кажуть, що прийняті документи фактично нічого не криміналізують і, до того ж, не зачіпають сферу досліджень та культурної спадщини. Офіційне визнання окремих осіб чи організацій «борцями за незалежність України», пояснили

вони, є лише констатацією історичного факту, який автоматично не звільняє нікого від відповідальності за певні негативні дії чи злочини.

І, звісно, це не заважає об'єктивно вивчати й належно оцінювати ці дії. У зв'язку з цим Володимир В'ятрович посилався на досвід інших посткомуністичних країн, зокрема Польщі, де офіційне визнання та повага антикомуністичної АК (Армії Краю) не вилучає з окремих її підрозділів і конкретних бійців з відповідальність за злочини, скоєні проти цивільного населення. українське населення.

В іншому випадку, коли йдеться про засудження тоталітарних режимів, автори та захисники закону підкреслювали, що не прагнули «подрядати» той чи інший період історії. Об'єктом їхнього засудження є цілком конкретні політичні структури, які панували в Україні з 1917 по 1991 роки. Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» лише наклав нові політичні обмеження на останні історичні події та кинув виклик старим радянським стереотипам (досі поширеним у Росії та частково в Україні), але не накладав жодних заборон на вивчення різних аспектів періоду чи, тим більше, на неупереджене вивчення культурної спадщини того часу [32].

Володимир Кулик дуже чітко і продумано оцінив плюси і мінуси законів про декомунізацію. З одного боку, він зазначив нечіткість термінології, яка залишає місце для довільних і суб'єктивних тлумачень, які потенційно загрожують свободі думки та вираження поглядів. Він також вказав на суттєву помилку всіх чотирьох законів – виходячи з ідеї про можливість і бажаність «єдиного правильного погляду на минуле, який може і повинен прищепити його державі громадянам, зіпсованим радянською пропагандою». З іншого боку, він зазначив головне, що є в законах і чого не хочуть бачити опоненти – спроби України відмежуватися від ідеології та практики тоталітарного режиму, актуальні, зокрема, політичні події останнього. два. років: «Потреба зараз, коли російська влада, відроджуючи її,

зазіхає на саме існування України як незалежної демократії». Тому закони про декомунізацію, каже Володимир Кулик, «потрібні як символічні маркери державної політики та орієнтири подальшого розвитку суспільства» [32].

Перша проблема відображає довгу і багату радянську традицію представляти «усю історію українського націоналістичного руху як історію антисемітизму, етнічних чисток та співпраці з нацистами». Американський політолог Олександр Мотіл, який також брав участь у дискусії, назвав традицію «колоніальною» та «східною». На Заході це все ще елемент «гегемоністського погляду», який зводить українську історію до другорядного сюжету базових історичних наративів, позбавляє українців власного голосу та відображає їх по суті й принципово «чужих» – диких, бездумних, жорстоких і руйнівний [27].

Перша проблема відображає довгу і багату радянську традицію представляти «усю історію українського націоналістичного руху як історію антисемітизму, етнічних чисток та співпраці з нацистами». Американський політолог Олександр Мотіл, який також брав участь у дискусії, назвав традицію «колоніальною» та «східною». На Заході це все ще елемент «гегемоністського погляду», який зводить українську історію до другорядного сюжету базових історичних наративів, позбавляє українців власного голосу та відображає їх по суті й принципово «чужих» – диких, бездумних, жорстоких і руйнівний.

Друга фундаментальна розбіжність стосується балансу добра і зла за рахунок усіх цих організацій, тобто відповіді на просте запитання: чи справді вони мали високу, благородну мету, чи вони були просто втіленням людського виродження та абсолютизації? націоналістичне зло? Чи повинні, як писав Володимир Кулик, «ганебні, хоча й характерні для військових формувань, аспекти їхньої діяльності замінити позитивний образ повстанської армії як прояву боротьби бездержавного народу проти незрівнянно сильніших сил»?

Російська агресія виокремила ті аспекти української колективної пам'яті, які пов'язані з ідеями національної солідарності, самопожертви, патріотизму та збройного опору агресору. У цьому контексті не лише належним чином відродилася «західноукраїнська» пам'ять про боротьбу УПА, а й «східноукраїнська» пам'ять про боротьбу проти нацистів у Червоній Армії була переосмислена та асимільована у всеукраїнський наратив спільного опору. . іноземному окупанту. У цьому наративі росіяни перестали бути «братами» чи навіть «союзниками» і стали «російсько-терористичними силами» чи «фашистськими російськими бандами» на чолі з лідером Путіним як помісь двох одіозних історичних постатей та політичних та ідеологічних традицій.

Домінуючий наратив про Велику Вітчизняну війну, який фактично розколов українців, поставивши їх по різні боки історичної барикади, нарешті був замінений загальним наративом Другої світової війни, який включав як радянських, так і антирадянських українців у широку антинацистську групу. коаліції. та захисники України. У цьому сенсі творці законів про «декомунізацію» діяли розумно, включивши деякі символи та наративи Великої Вітчизняної війни у грандіозний наратив Другої світової війни – як цілком легітимну частину національної історії, таким чином виведену з декомунізації [37].

Через рік після ухвалення законів про декомунізацію це не підтвердило жодного панічного страху щодо можливих зловживань цими законами для пригнічення свободи слова та переслідування дисидентів. За образу «світлої пам'яті» Степана Бандери чи прославляння «світлої пам'яті» Володимира Леніна (що, звісно, не означає, що закони не потребують коригування та доопрацювання) в Україні ніхто не посадив і навіть не заплатив. добре. Їхня головна мета, однак, не репресивна, як можуть сказати деякі критики, а скоріше символічна: відірвати Україну від панівного російсько-імперського наративу «спільної» історії та помістити її в ширший контекст світових

подій, спогадів та інтерпретацій. . як цілком окремий і суверенний історичний суб'єкт. Одним із наслідків і водночас засобом такої зміни має стати очищення українського публічного простору від радянської, а фактично – колоніальної символіки [52].

Про деколонізацію слід говорити насамперед у так званих «законах про декомунізацію» – як з урахуванням загального характеру радянзації в Україні, так і особливостей сьогоденної неоголошеної війни з колишньою метрополією. Комунізм як певна, цілком тоталітарна політична практика, безумовно, заслуговує на осуд. Але як політична ідеологія вона вже давно не є ані загрозою, ані спокусою для сучасних людей, зокрема й українців. В Україні вона завжди була – і залишається – прикриттям російської імперської гегемонії, а також її «руського мира», «слов'янської єдності», «православного братства» чи «євразійської інтеграції». Саме тому, що в радянській Україні було майже неможливо відокремити комунізацію від русифікації, а російська сприймалася як синонім радянської, у сучасній Україні було б надзвичайно шкідливо і небезпечно відокремлювати декомунізацію від дерусифікації. «Адже це єдиний і неподільний комплекс, – каже Ігор Лосєв. Якщо зараз обмежитися першим, декомунізацією, то зможемо лише очистити російсько-імперське ядро від комуністично-радянських верств, що задовольнить прихильників «руського мира». Це сталося кілька років тому в Одесі, коли на броненосці «Потьомкін» встановили пам'ятник морякам-учасникам повстання, щоб звільнити місце для пам'ятника російській імператриці... Чи варто проводити декомунізацію в інтересах збереження та зміцнення? русифікація? Якщо Кіровоград змінити на Єлисаветград, то комуністи будуть засмучені, імперські шовіністи будуть щасливі, а «русский мир» переможе...».

Взагалі ж вся дорадянська російсько-імперська спадщина в Україні, наприклад від Суворова і Кутузова до Столипіна і Денікіна, залишається поза юрисдикцією «декомунізаційних» законів. Водночас ця спадщина є

проблемою для України, і частиною її є комуністичні спогади як символ російського імперського панування, а не боротьби пролетаріату чи світлого комуністичного майбутнього [17].

Радянське минуле було лише продовженням російсько-імперського, радянська спадщина шкідлива для України не тому, що вона комуністична (сьогодні мало кого цікавить), а тому, що вона імперська і по суті антиукраїнська, зосереджена на символічному пригніченні та психологічному поневоленні. . Усвідомлюючи це, пише Ольга Ковалевська, «ми зрозуміємо, що встановлення пам'ятників імператорам, музеєфікація полів битв, де ті королі здобували перемоги, назви вулиць і площ з назвами, що нагадують провінційність порівняно з імперським центром, були знайомі Явище колонізатора та необхідні дії. Те саме сталося під час членства України в СРСР.

Через пам'ятники «вождям світового пролетаріату» та «міжнародного революційного руху», через створення «революційного музею» нового типу та розробку методів побудови експозицій та екскурсій не за артефактами, а за їх ідеологічною інтерпретацією. ; через численні вивіски із сумнівними героями... влада нав'язувала суспільству своє бачення історії, сьогодення та майбутнього громади, яка опинилася під її керівництвом. Таким чином вона намагалася уявити, закарбувати в свідомості кожного мешканця те, що він мав уявити своїм минулим і майбутнім [26].

Цікаво, що творці «декомунізаційних» законів – принаймні в особі директора Інституту національної пам'яті Володимира В'ятровича – усвідомлюють справжню природу процесів декомунізації в Україні як де-факто деколонізації: з інтерв'ю. «Тепер імперська пуповина розірвана, українці консолідуються як самостійна нація... Деколонізація України є незворотною». Цю тезу побічно підтвердив п'ятий президент Петро Порошенко, відповідаючи на запитання журналістів про «декомунізаційне» перейменування населених пунктів. «Територіальна громада сама має

вирішити цю справу», – сказав він. «Єдине моє прохання – не асоціювати нову назву з агресором і комунізмом». В іншому інтерв'ю він також значно розширив мандат законів про «декомунізацію»: «Ще 11 районів і майже 300 населених пунктів чекають своєї черги, два з них обласні центри Громада має вирішувати, яку назву обрати. Єдине застереження для себе – не повертатися до імперських імен. Я не дозволю знову замазати карту України новоросійськими топонімами» [53].

Побажання Президента, як політичні, так і моральні, цілком слушні. Проте з формально-юридичної точки зору неважко помітити, що «декомунізаційні» закони фактично не поширюються на «агресорів» чи «імперські імена», тому ця законодавча неузгодженість, безперечно, буде використана не один раз. проросійських політиків на Півдні. Щоб юрисдикція законів про «декомунізацію» юридично поширювалася на Суворова і Кутузова, на Катерину II і графа Вітте, на Денікіна і водночас на Путіна, ці закони мають бути прописані точніше і послідовніше, ніж закони про деколонізацію.

Розділ 4. Методика вивчення теми магістерської на уроках історії України

Повномасштабне вторгнення армії Російської Федерації в українські землі, 24 лютого 2022 р. мимоволі спонукало до певного переосмислення національних цінностей. Утворюється своєрідна «погранична ситуація» на рівні «бути чи не бути» (перед загрозою ймовірної втрати національної державності) українець ловить себе на думці, що любов до України – це не просто красиві слова, а щось значно більше. Це своєю чергою, викликає рефлексії та екскурси в історичне минуле з метою уважнішого осмислення національно-визвольної боротьби українців за свою державу впродовж історичного процесу (від Київської Русі до проголошення державності у серпні 1991 р.).

Окрему увагу слід віділяти понятійному апарату і термінології, а загальноприйнятим осмисленням цього концепту є наступний (Український визвольний рух – це національно-визвольний рух на етнічних українських землях впродовж 1920–1950 роках, який мав за мету поновлення української незалежної держави). Своєю чергою, головною метою організації визвольного руху було продовження збройної боротьби за проголошення незалежної соборної України на українських етнічних землях. Національний рух міжвоєнний був прямим наслідком втрати державності у часі Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Дітям у школі варто акцентувати, що ідеологія національного руху еволюціонувала впродовж усіх років його існування. (є поняття тяглості українського державотвоєння). Хоча у питаннях майбутнього політичного та соціально-економічного ладу незалежної України існували розбіжності, бо рух об'єднував представників різного спектру партій – від соціалістичних до консервативних (на гадці Українська Центральна Рада, Гетьманат Павла Скоропадського і ЗУНР).

Ліцеїстам слід зауважити, що саме значною мірою під впливом популярного публіциста і філософа Дмитра Донцова на початку 1920-х років

в середовищі військових ветеранів Української революції і студентства шириться думка, що в поразці Української революції винні соціалістичні ідеї та надмірно «демократичний», непослідовний та нерішучий стиль керівництва лідерів УНР. (Цей акцент мав би видаватися рубіжним при викладанні таких речей у школі).

Школярам вартує роз'яснити, що у міжвоєннн у свідомості багатьох українців відбувся своєрідний «коперніканський переворот» – відтоді шириться думка, що незалежність треба здобути через національну революцію, яку очолив би диктатор, нація мала би стати своєрідним абсолютом, а людина – «надлюдиною Фрідріха Ніцше». На думку Дмитра Донцова, заповзятий українець-борець мав би бути створений з «вогнем фанатичної самовідданості», яка нехтує особистим заради національного і що єдиний шлях до цього лежить через «організацію нового насилля». Ця нова доктрина невдовзі отримала назву «чинний націоналізм». Ми думаємо, що для плекання національної свідомості особливо важливо говорити про це дітям у школі (тим більше, що національний рух і діяльність Дмитра Донцова вивчається у 10-ому класі).

Крім того, сучасна російсько-українська війна заставляє, відповідно, цінувати те, що ми отримали (державну незалежність України). Ці розмірковування «лягають» і на методичний аспект, адже мимоволі зумовлюють і відповідні акценти викладання історії національно-визвольного руху в Україні. Звісно, що тут в пригоді стане, наприклад, метод історичної екстраполяції – тобто порівняння та зіставлення історичних подій з минулого із сучасними військовими подіями в Україні. Думається, що для шкільного загалу цей метод особливо важливий і дієвий, бо йдеться про і сучасні, з одного боку трагічні і драматичні події новітньої російсько-української війни поточного року, а з іншого – надзвичайно героїчні процеси. По суті ми бачимо, у сучасних умовах не лише формування/ зародження але, що дуже важливо, творення (!) української нації. Адже у хронологічний

відтинок 1991 –2004 рр. (до Євромайдану) українська нація лише зароджувалася, що засвідчують суспільно-політичні процеси в Україні, парламентська прокомуністична більшість, поширення і активізація діяльності українських лівих партій тощо.

Усі ці події неминуче загострюють і посилюють увагу до національно-визвольної боротьби кінця 1980-х рр. – поч. 1990-х рр. (Тим більше, що Україна минулого, 1991 року, відзначала 30-річчя з дня проголошення національної державності). І цей аспект тією чи іншою мірою спонукає до вивчення біографій осіб, історичних діячів, які вирішально доклалися до знаменної події проголошення незалежності України, 24 серпня 1991 р., референдуму і виборів президента України 1 грудня 1991 р. А також відіграли провідну роль у становленні новітньої української держави в умовах «лихих» 1990-х рр.

Ведемо до того, що до процесів декомунізації нині цілком очевидно підвищена увага, тим більше, що Україна проходить у другій половині 2010-х рр. «декомунізаційний» шлях, який скажімо країни Прибалтики проходили на початку 1990-х рр. Тим більше, коли йдеться про адаптацію знань про декомунізаційні процеси в Україні до загальноосвітніх навчальних закладів (шкіл, ліцеїв тощо).

Варто додати, що нині ми спостерігаємо зміни в освіті, що проявляються в реформах системи, зокрема концепції НУШ (Нової української школи), реалізації нових напрямків проведення сучасного й актуального освітнього процесу [59, с.48]. Варто додати, що саме навчання у сучасній українській школи передбачає компетентнісний підхід. Компетентнісний підхід – це напрям у навчально-виховному процесі, що спрямований на розвиток, як загальних, так і предметних компетентностей з певного предмету учнів Нової української школи [61, с.50].

Класифікація компетентностей характеризується поділом на дві групи – загальні та предметні [60, с.36]. Під загальними або ключовими

розуміються перш за все ті, навички та вміння, які спрямовуються на забезпечення особистісної реалізації, життєвого успіху випускника такої школи, його майбутнього професійного зростання, виховання громадянином-патріотом своєї держави [62, с.10]. Під предметними – формування вмінь та навичок учнів, що відносяться до сфери відповідного навчального предмета.

Перейдемо тепер до окремих методичних порад учням у контексті теми.

1). Уважаємо, що чи не найважливішою функцією сучасної школи сьогодні є «націотворча» і «державницькоцентрична», які полягають в тому аби розвивати і підвищувати рівень національної свідомості, патріотизму, дітей, плекати у них любов до рідної землі. Ці речі чітко корелюються з «мовною» компетентністю – це майстерність писати, спілкуватися, говорити й інтерпретувати думки, почуття, погляди та ін. [62, с.11].

2). Переконані, що такі теми важливо візуалізувати. Практично неможливо наполягати на запам'ятовуванні учнями матеріалу політичної історії та історичної біографістики без унаочнення. Треба мати на увазі, що історична біографістика (персоналістика) при здачі ЗНО як правило представляються спеціальними завданнями з унаочнення (абітурієнтові належить розпізнати особистість, яка запропонована на портреті). Ця обставина тільки посилює потребу вивчення видатних та видних діячів української історії, в тому числі і кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. Тим більше, досвід показує, що найбільш пам'ятні сюжети для учнів – ті, що є пов'язаними з унаочненням. Разом із тим, можна також констатувати, що останніми роками під час здачі учнями ЗНО практично не зустрічалось тем які не були би пов'язаними з політичною історією ХХ ст.

3). Метод візуалізації наскрізь залежатиме від матеріально-технічної бази ліцею чи школи. Значна частина міських шкіл нині може похвалитися такими засобами але стосовно освітніх закладів сільської місцевості – такої впевненості на жаль, нині немає. У випадку відсутності необхідного для школи матеріально-технічного устаткування, вчитель мусить зосередитися на

унаочненні, яке міститься на його гаджеті (у цьому випадку вартує заздалегідь задати відповідний сюжет у своєму ноутбукі). Тим більше, що перегляд відповідних сюжетів про Ігоря Юхновського чи іншого громадсько-політичного діяча «через ноутбук» не буде хибувати, на наш погляд, звуженою оптикою перегляду. Тим більше, що персоналії як правило легше запам'ятовуються учнями (може і найлегше !).

У цьому контексті вартує згадати про компетентність у галузі ІКТ – це застосування і використання інформаційних технологій [62, с.11]. Зокрема, впровадження, пошук, обробка, аналіз, сприймання інформації в практичній роботі. Інформаційно-комунікаційна компетентність – це також навички в медіа-просторі, використання інформації з усвідомленням і дотриманням авторських прав.

4).Доречно у контексті засвоєння пропонованого матеріалу запрошувати на заняття осіб – представників нинішньої української влади, які є творцями декомунізації. Такі акції варто влаштовувати ще і з тієї причини, що «зовнішню» особу, «контручителя» завжди уважніше чи доскіпливіше слухають учні загальноосвітніх шкіл та ліцеїв. Імовірно це резонує з незмінною компетентністю сучасної людини – вмінням вчитися упродовж всього життя [62, с.11].

5).Думається, що значна частина фактологічного і візуалізованого матеріалу може бути запропонованою учням в рамках уроків із суспільствознавства (це передусім 11 клас). Передусім тому, що матеріал дипломної роботи корелюється з тематикою історії національно-визвольних змагань. Це зобов'язує вчителя або ж адаптовувати матеріал під політичного плану або (у кращому випадку) присвячувати цій проблематиці «цілісні» поодинокі уроки.

6).Доволі доречними у плані розкриття заданої теми видається влаштування різноманітних міжучнівських вікторин, конкурсів на кшталт

«відгадай стару назву населеного пункту» (Кіровоград, Комсомольськ, Дніпропетровськ, Артемівськ тощо). Це, на наш погляд, сприятиме кращому оволодінню теми. Треба також мати на увазі, що реформи сучасної української школи спрямовуються на формування в учнів правильного історичного світогляду, критичного ставлення та предметних компетентностей з предмета всесвітня історія та історія України [63, с.61]. До таких компетентностей відносимо: хронологічну, інформаційну, просторову, аксіологічну та логічну [59, с.206].

Хронологічна – це орієнтування в історичному часі, аналіз суспільно-політичних та суспільно-культурних явищ у певному історичному проміжку, в історичній епосі, порівняння та співставлення історичних подій у хронологічному розвитку людства, знання історичних періодів, вміння пізнавати історичний хід подій з використанням періодизації, характеризувати причинно-наслідковий ланцюг історичних подій, процесів, явищ, оцінювати зміни людства протягом історії, їхню діяльність у хронології, розглядати факти та їхнє місце в історичному часі [59, с.106].

Хочемо також запропонувати декілька практичних років у контексті теми.

Першою на мою думку можна взяти гру «Як раніше називалося це місто?». Для цього береться будь-яке місто, що змінило свою назву у ході декомунізації. Дітям належить вгадати про який населений пункт йде мова.

Кіровоград

Дніпро

Горішні Плавні

Бахмут

Для учнів можна подати матеріал у вигляді інтерактивної гри. Перед грою ми коротко з учнями розбираємо матеріал за допомогою презентації. На

ній будуть зображені наочності. Учні самі сідають такими командами якими вони хочуть. Обирають назви команд так щоб вони були співзвучні з темою дипломної роботи. Наступним нашим кроком взяти необхідні матеріали для створення гри. Для цього нам необхідно: ватман, кольорові ручки, роздруковані матеріали. Учням задаємо слово **Декомунізація**, яке вони записують на ватмані. І діти розмірковують які асоціації у них викликає цей процес, а потім намагаються зобразити це символічно. Наприклад у дітей може викликати цей процес такі асоціації:

1. Політика?
2. Економіка?
3. Культура?
4. Церква? (хоча це може бути і помилка!).
5. Незалежність?
6. Війна? і т.д.

Наступним запропонував би захід для учнів старших класів. Створити прогностичну уявну гру в стилі «Української якбитології». «Якби президентом України у 2014 р. не став Петро Порошенко». Учні можуть використовувати будь-які матеріали для того щоб відкрити суть питання. Також вони можуть написати твір по даній темі, як вони бачать це питання. Учні зможуть краще засвоїти матеріал, а також самим дослідити дане питання.

Наступним етапом до даного питання для учнів запропонував би створити колажі на яких були би зображені міста, що набули нові декомунізовані назви за час державної незалежності України. Для учнів було би цікаво вказати про яке саме маісто йде мова і розказати про ці населені пункти більше. Тим самим, діти набули би більше знань в ділянці історичної урбаністики, історії культури. Це резонує зі знаннями у галузі культури [62, с.12] і головним чином, полягає в обізнаності з творами мистецтва,

формуванні індивідуального культурного смаку, самостійності у вираженні поглядів, ідей, думок на основі аналізу мистецтва.

Також не можна забувати і про патріотичне виховання. Тому що ця тема не тільки про громадську та наукову «складову», але й про події які дали поштовх для майбутнього розвитку чи навпаки – занепаду країни. Це резонує з набуттям громадянської та соціальної компетенцій [62, с.12] – це виховання громадянина, мотивації учнів до участі у громадському житті. Зокрема, поваги до закону, дотриманням прав людини і підтримкою соціокультурного різноманіття.

ВИСНОВКИ

Декомунізація 2014–2021 років не була несподіваним поворотом у державній політиці пам'яті, ініційованої не спробою «невеликої групи націоналістів» примусово змінити колективну ідентичність українців, а новим, законодавчо підкріпленим етапом тривалий і складний процес соціального переосмислення минулого України. Радянська (комуністична, тоталітарна) спадщина.

Серед кількох хвиль цього процесу, які вже відбулися в незалежній Україні (перша у 1991–1992 рр., після розпаду Радянського Союзу; друга у 2007–2009 рр., ініційована указами Президента Ющенка про вшанування жертв Голодомору та усунення пам'ятники). її організаторів та визнання українського визвольного руху ХХ століття, третє – ленінського протесту, яке розпочалося у 2009 році, але набрало обертів під час Євромайдану, четвертого – ініційованого «законами про декомунізацію» від 9 квітня 2015 року). найбільший за охопленням (у географічному та соціально-політичному сенсі), найбільш контрольований як державна політика, а головне – найефективніший принаймні за формальними, кількісними критеріями.

Проте кампанія декомунізації 2014–2021 років мала свої слабкі сторони, очевидні недоліки та обмежені обставини. Це викликало багато критики в Україні та за кордоном як політично хибне рішення, засноване на поганій правовій базі, що завдає шкоди українській демократії та європейській інтеграції. У цій критиці було багато роздумів і виправдань, але й багато забобонів (політичних, ідеологічних, професійних, особистих). Зокрема, більшість критичних оцінок політики декомунізації не враховували масштабні проблеми та загрози, спрямовані на їх вирішення чи усунення, а також специфічний суспільно-політичний контекст, у якому були прийняті та реалізовані закони від 9 квітня 2015 року. агресія). та інформаційна війна, в якій Росія активно використовує радянський символічний капітал та радянську історичну міфологію)

Серед елементів законів про декомунізацію, які найбільше критикуються, – обмеження свободи вираження поглядів шляхом заборони пропаганди та символіки тоталітарних режимів, а також офіційне визнання борців за незалежність України, зокрема ОУН та УПА, поряд з відповідальністю за «заперечення легітимності» та суспільну зневагу. для цього учасники. На практиці ще ніхто не притягався до відповідальності за порушення заборон на декомунізацію (хоча були випадки кримінальних справ).

Однак важко уявити, як можна було б виконувати положення вищезгаданих законів про вилучення комуністичної пропаганди та символіки з громадського та медіапростору без реальної відповідальності чиновників за недотримання закону.

Під час професійно-політичних дискусій інші форми культурної комунікації про декомунізацію в Україні сформували низку її уявлень як державної політики та як соціокультурного явища. Усі ці ідеї лише частково ґрунтуються на фактах і реальних обставинах процесу декомунізації, і значною мірою на світоглядних та політичних переконаннях їх творців, а також на культурних стереотипах та міфах, що панують у суспільстві чи принаймні в окремих сферах. тобто - як елементи «громадянської релігії»). Основними є «націєтворчі», ліберальні та ностальгічно-радянські (вони проросійські) уявлення про декомунізацію, які частково взаємно антагоністичні, а частково складаються з однакових чи типологічно схожих структурних елементів.

Зі стратегічної точки зору декомунізація – це незавершений проект. Навесні 2018 р. українські ЗМІ повідомляли про успішне завершення декомунізації (принаймні, щодо публічного простору). Але якщо розуміти декомунізацію як систематичне й повне знищення радянської ідеологічної чи принаймні символічної спадщини не лише з публічного простору, а й із суспільної свідомості, слід констатувати, що така повна ліквідація майже

неможлива за законами будь-якої сучасної культури. а також політично небажаним через високу соціально-політичну ціну, яку доведеться заплатити.

Очевидно, отже, конкретні цілі, поставлені в «законах про декомунізацію», були досить обмеженими, а отже, цілком досяжними з політичної та організаційної точки зору.

Однак така обмежена декомунізація влаштовувала не всіх. Одні принципово протестували проти цього (хоча цей «принцип» відрізнявся від різних критиків), інші пропонували розширити його шляхом перетворення на деколонізацію, треті – радикалізувати, перетворивши на дерусифікацію. Прагнення до радикалізації простежується навіть у «рекомендаційних» матеріалах та практичних діях, безпосередньо (але не виключно) відповідальних за реалізацію політики декомунізації відомства – УІНП.

Хоча іноді такі радикальні наміри та дії знаходили обмежену підтримку з боку державної та обласної влади (наприклад, перейменування Київradoю окремих вулиць на честь визвольного руху), але в цілому тенденція декомунізації поза законом, 9 квітня 2015 р. радикальна трансформація на дерусифікацію не отримала потужної підтримки ні з боку влади, ні з боку суспільства.

Водночас процес декомунізації у 2014–2021 роках супроводжувався суттєвими змінами у ставленні українського суспільства до власного історичного минулого. Хоча з огляду на складність суспільно-політичних та культурних процесів в Україні за ці роки неможливо переконливо довести чи спростувати, що ці зміни були результатом політики декомунізації, зрозуміло, що основні тенденції цих змін: спрямовані на декомунізаційну діяльність - у напрямку критичної переоцінки радянського минулого, з одного боку, та визнання ролі та значення українського національного руху, з іншого. Навіть ті елементи соціальної культури пам'яті, де зміни відбуваються повільніше (ставлення до подій Другої світової/Великої

Вітчизняної війни), збігаються з тією частиною радянської спадщини, яка перебуває за межами «законів декомунізації».

Це можна трактувати як свідчення відповідності ключових моментів політики декомунізації чи, принаймні, її загальної орієнтації на суспільні запити та настрої, а не лише на «національні інтереси», як розуміє суб'єкт цієї політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Монографії та статті:

1. Арсеній Яценюк у річницю Биківнянської трагедії: Декомунізація - не просто зміна назви вулиці, це питання історичної пам'яті й нашої гідності (фото, відео). Народний Фронт. URL: <https://cutt.ly/DyBaQsL>.
2. Артюх В., Пілаш Д. Шизофренічна законотворчість: небезпеки «декомунізації». URL: <https://cutt.ly/RyByvsZ>.
3. Бабка В. Меморіальна політика на фоні політичних процесів в Україні: епоха Кучми. *Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2015. № 13. С. 236–246.
4. Венеціанська комісія визнала закон про декомунізацію недемократичним. УНІАН. URL: <https://cutt.ly/8yBrC7s>.
5. Відкритий лист науковців та експертів-українознавців щодо так званого «Антикомуністичного закону». Критика. URL: <https://cutt.ly/xyBr17h>.
6. В Одесі суд визнав недійсним рішення міськради про повернення низці вулиць радянських назв. 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/v-odesi-sud-vyznav-nediisnym-rishennia-miskrady-propovernennia-nyztsi-vulyts-radianskykh-nazv-144288.html>.
7. В Україні за рік декомунізували майже тисячу міст і сіл. Інфографіка // Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/News/181868>.
8. В'ятрович В. Декомунізація і академічна дискусія . Критика
9. В'ятрович: Декомунізація – це шлях до повернення статусу історичного народу. УІНП. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/vyatrovich-dekomunizatsiya-tse-shlyakh-dopovernennya-statusu-istorichnogo-narodu>.
10. В'ятрович В. Наше завдання – щоб совок не відтворився в майбутніх поколіннях. Українська Правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2015/04/10/7064423/>.
11. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «секретно». К.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». 2014. 512 с

12. Гайдай О. Протистояння навколо минулого, або пам'ятники Леніну в Центральній Україні. *Україна модерна*. URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/gaidailenin-monuments>.
13. Гаухман М. Бої за пам'ять: завваги до дискусії. URL: <https://cutt.ly/AyBtT3j>.
14. Гаухман М. Справа про декомунізацію. Критика. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/sprava-pro-dekomunizatsiyu>
15. Горішні Плавні не до вподоби: місцева влада відновила стелу «Комсомольськ». 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/horishni-plavni-nedo-vpodoby-mistseva-vlada-vidnovyla-stelu-komsomolsk-149484.html>.
16. Гриценко О. Про державу та медійників, ритуали та інновації, про Героя України Шапіро, ширяння Януковича та візії Ющенка. URL: <https://cutt.ly/gYVPJcJ>.
17. Дацюк С. Більш важливі речі, ніж декомунізація та критичне мислення // *Українська Правда*. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/586f8abc98564/>.
18. Декомунізація в Україні здійснена на понад 95% – В'ятрович. *Голос Америки*. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/viatrovych-decomunizatsia/4065371.html>.
19. Декомунізація в Україні: Парубій назвав кількість перейменованих міст і знесених пам'ятників Леніну. Новое время. URL: <https://cutt.ly/YyBr5ki>.
20. Думки і погляди жителів м. Дніпропетровська щодо перейменування міста: вересень 2015 р. КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=545&page=3&y=2015> .
21. Журженко Т., Льюїс С., Федор Дж. Війна і пам'ять в Росії, Україні та Білорусі. *Україна модерна*. URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/memory-wars>.
22. Завгородня І. Як і де обмежується українська мова. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/Society/36117>.
23. Зануда А. Друга світова війна для України: нове осмислення. *BBC Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/05/150506_ukraine_ww2_az

24. За рік в Україні впало більше півтисячі Ленінів і один Янукович. *Максимум*. URL: <https://cutt.ly/LyBtQdA>.
25. Касьянов Г.В. Історична політика 1990-х – початку XXI ст.: Україна та пострадянський простір. *Україна модерна*. 2014. № 21. С. 135–159.
26. Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137.
27. Касьянов Г.В., Толочко О. П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. *Український історичний журнал*. 2012. № 6. С. 4–24
28. «Ключовий елемент декомунізації»: Порошенко підписав закони на підтримку кінематографії в Україні. 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/kliuchovyyelement-dekomunizatsii-poroshenko-pidpysav-zakony-na-pidtrymku-kinematohrafii-vukraini-143680.html>.
29. Крамар О. Успадкована дискримінація: носії української мови продовжують зазнавати утисків у власній державі. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/51271>.
30. Кулик В. Державна політика та громадська думка щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану. *Наукові записки / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса*. К. 2017. Вип. 5/6 (91/92). С. 200–213.
31. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. К.: Критика, 2010. 655 с.
32. Луценко про декомунізацію: «Криваві скелети в «будьоновках» мають перестати нас тримати за руки і ноги». 5 канал. URL: <https://cutt.ly/HyBa0Z0>.
33. Мудрий М. Тема «колоніального статусу» України у підручниках з історії. Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / уп. та ред. Н. Яковенко. Київ: Український інститут національної пам'яті. 2008. С. 86–102
34. Настрої та очікування українців: регіональні особливості. *Соціологічна група «Рейтинг»*. URL: <https://cutt.ly/0yBtfZb>.

35. Нові навчальні програми для учнів 10–11 класів закладів загальної середньої освіти: «Історія України», «всесвітня історія», інтегрований курс «Історія: Україна і світ». *УІНП*. URL: <https://cutt.ly/DyBsnWw>.
36. ОБСЄ: Закони про декомунізацію загрожують свободі слова. *Кореспондент*. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3516568-obsie-zakony-pro-dekomunizatsiuizahrozhuit-svobodi-slova>.
37. Одеська міськрада повернула назви частини вулиць, які перейменовував Саакашвілі. *5 канал*. URL: <https://www.5.ua/regiony/odeska-miskrada-povernula-nazvy-chastyny-vulyts-iakipereimenuvav-saakashvili-144118.html>.
38. Опубліковано дані про ставлення українців до декомунізації. *Апостроф*. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2016-12-29/opublikovanyi-dannyye-ob-otnosheniiukraintsev-k-dekommunizatsii/82084>.
39. Парубій А. Закони про декомунізацію підписані. Вітаю! *Українська Правда*. Блоги. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/parubiy/5556e6adac75f/>.
40. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валецький О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144 с.
41. Порошенко: декомунізація – це питання національної безпеки. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27735513.html>.
42. Президент Польщі: закон про УПА ускладнює історичний діалог Варшави і Києва. *Українська Правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/04/23/7065575/>.
43. Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 09.04.2015 № 316-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19>
44. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 2558. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

45. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Пояснювальна записка до Закону України від 03.04.2015 № 2558. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/gh1z200a?an=4>
46. Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни: Указ Президента України від 24.03.2015 № 169/2015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U169_15.html
47. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті: Закон України від 09.04.2015 №314-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19>
48. Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років: Закон України від 09.04.2015 № 315-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-viii>
49. Про утворення Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 № 764. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-п>
50. Сергієнко С. Історична політика в Україні. Спільне. URL: <https://commons.com.ua/uk/istorichna-politika-v-ukrayini/>.
51. Сергієнко С. Чого чекати від впровадження національно-патріотичного виховання? Спільне. URL: <https://commons.com.ua/uk/chogo-chekati/>.
52. Скільки вулиць перейменували в Києві на п'ятому році декомунізації? *Хмарочос*. URL: <https://cutt.ly/OyBr8X7>.
53. Стариков Г. Про декомунізаційні закони: з користю і не без оптимізму. *Критика*. URL: <https://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-dekomunizatsiyni-zakonyz-korystyu-i-ne-bez-optimizmu>.
54. Тимків І. М. Історична пам'ять у системі шкільної освітньої політики України *Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2015. №13. С. 246–254

55. Харківська мерія знову готується перейменувати проспект Григоренка на честь Жукова. *Lb.ua*. URL: <https://cutt.ly/lyBrZnc>.
56. Худякова О. Декомунізація в Україні майже завершена: що обіцяли політики. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/12/statija/suspilstvo/dekomunizacziya-ukrayinimajzhe-zavershena-obicyaly-polityky>.
57. Чупрій Л.В. Історична освіта, як складова державної політики пам'яті // Агентство стратегічних досліджень. URL: <http://sd.net.ua/2011/06/20/istorichnaosvita-politika-pamyaty.html>.
58. Яворський В. Аналіз закону про заборону комуністичних символів. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1430493970>.

Матеріали методичного характеру:

59. Актуальні питання компетентісно орієнтованої методики навчання історії та громадянської освіти в ліцеї : методичний посібник / В. Ю. Кришмарел, Ю. Б. Малієнко, Т. І. Мацейків, Т. О. Ремех. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. – 370 с.
60. Барнінець О. Формування предметних компетентностей учнів на уроках історії за допомогою тренінгових ігор. *Педагогічні науки*. 2012. № 55 С. 36-41.
61. Луганцова Є. Нова освіта та компетентісний підхід. *Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет конф. (28–29 травня 2020 р., м. Київ) / уклад.: О. Ю. Дикий, Г.А. Коломоєць, А.А. Ребрина. Луцьк: СЛУ ім. Лесі Українки, 2020. 582 с.
62. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya_nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf. (дата звернення : 10.01.2022).
63. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

ДОДАТКИ

План-конспект практичного заняття

«Злочини комуністичного режиму. Для чого потрібна декомунізація»

(11 клас, історія України)

Завдання на урок:

1. Підвищення обізнаності про трагічні події злочинів комуністичного режиму та незворотні наслідки для українського народу впродовж історії 20-21 століть, у тому числі й сучасного українського суспільства.

2. Розширення знань учнів про причини та сутність політики комуністичного режиму щодо української державності та українців, формування свідомого ставлення до злочинів комуністичного режиму, формування навичок їх правової оцінки.

3. Формувати:

- навички роботи з первинними історичними джерелами;
- мотивацію до вивчення історії.

Ключові поняття: депортації, Голодомор, репресії, злочини під час Другої світової війни, декомунізація, тоталітаризм, геноцид, депортації, червоний терор, воєнні злочини.

Матеріальне забезпечення уроку: схема інтелект карти, презентація, роздавальний матеріал, відео матеріали.

Методи, прийоми та техніки: аналіз використаних історичних джерел, відеоматеріалів, робота в малих групах, дискусія у великій групі, метод ПРЕС, робота з інтернет ресурсами, програмою mindmeister.com.(створення інтелект.карти)

Хід роботи

Привітання вчителя.

Учитель:

Комуністичний режим існував в Україні понад 70 років. Весь цей час комуністична пропаганда приховувала злочини проти власних громадян. Частково комуністам вдалося досягти своєї мети – тепер світ знає набагато менше про радянські злочини, ніж про нацистів. Проте є переконливі докази того, що радянський режим спричинив найсерйозніші та найтяжчі трагедії в Україні. Серед усіх злочинів комуністичного режиму є такі, які визнані в

міжнародно-правових актах «найважчими злочинами, що зачіпають все світове співтовариство».

Тема уроку:

«Злочини комуністичного режиму. Для чого потрібна декомунізація».

Епіграфом до уроку є слова відомої української поетеси Л. Костенко

«- А якби, як у «Страшній помсті», земля заворушилася, і одні тільки кости поднялись високо над землею»? Кості всіх репресованих, закатованих і вбитих комуністами у ХХ столітті. Уявляєш, який густий ліс стояв би над рікою Часу?»

Л. Костенко «Записки українського самашедшего»

Учитель: Непроста тема національної пам'яті з'явилася в центрі уваги лише останніми роками, а в публічному дискурсі вона мала з'явитися набагато раніше - з моменту здобуття державою незалежності. Проте дорогий час було втрачено, і українці лише тепер скрупульозно аналізують власне минуле, намагаючись відрізнити героїв від ворогів, правду від міфів.

Питання, що будуть сьогодні обговорюватися:

1. З'ясування поняття «Комуністичні злочини на Україні».
2. Висвітлення подій комуністичних злочинів.
3. Питання декомунізації в Україні.
4. Вшанування пам'яті жертв злочинів.

Вчитель: для практичного засвоєння інформації пропоную вам протягом уроку складати «Інтелект- карту».

Проблемне питання «Основна мета національної пам'яті – не виправдати жакливе минуле, а зробити майбутнє кращим. Так чи ні?»

Вчитель: наприкінці уроку ми обговоримо проблемне питання. Пропоную вам з'ясувати, які події ХХ століття можна класифікувати як злочини комуністичного режиму?

Перше питання

«Поняття «Злочини комуністичного режиму».

Вчитель: Дайте визначення поняття «злочин» (Відповіді учнів).

«Злочин - антисоціальний вчинок людини, що посягає на відносини, що склалися в суспільстві, і становить небезпеку суспільному розвитку.»

У випадку злочинів комуністичного режиму антисоціальний вчинок чинять керівники держави, представники державного апарату проти своїх громадян.

Вчитель: Тема комуністичного режиму для нас не нова, пропоную вам згадати історичні події, які на ваш погляд можна віднести до злочинів комуністичного режиму.

Методика «Мозкового штурму» (депортації народів у СРСР; насильницька колективізація; Голодомор 32-33-х років; замовні політичні вбивства, політичні переслідування; злочини періоду перших визвольних змагань 1917-1921 років; злочини в часи війни, злочини після війни; сталінські репресії, розкуркулення)

Вправа «поняття»

Голодомор
Депортація народів у СРСР
Великий терор
Червоний терор
Порушення прав людини
Геноцид
Політичні переслідування

«Червоний терор» — акти терору і насильства що здійснювала комуністична влада, проти різних суспільних верст в тому ж числі проти селянства і робітників, їх називали «класовими ворогами», або просто звинувачували в «контрреволюційній діяльності».

«Голодомор 1932—1933 років» — Геноцид шляхом голодомору українського народу що був реалізований комуністичною владою в 32-33-х роках 20 століття.

«Великий терор» — Масові сталінські репресії 37-38-х років 20 століття що характеризувалися жорстокістю і максимальною інтенсивністю.

«Депортація народів» — Сталінська національна політика. Була насильницьким переселенням громадян СРСР в мало заселенні райони за національною приналежністю, їх селили в спеціальних поселеннях.

«Політичні переслідування» — переслідування особи або групи осіб за їх політичні погляди. Найчастіше зустрічаються такі форми формами як «релігійне переслідування», «расизм» і «політичні репресії».

«Порушення прав людини» — нехтування правами і свободами людини.

Клас визначає значення поняття «Злочини комуністичного режиму»

«Злочини комуністичної влади – це злочини тоталітарної влади, яка систематично та цілеспрямовано порушувала права людини в державі, принципи демократичної держави, постанови міжнародного права»

Друге питання «Висвітлення подій комуністичних злочинів сьогодні.»

Американський письменник Вільям Фолкнер написав: «Минуле ніколи не зникає. Власне кажучи, воно навіть не є минулим. Вона розчиняється в повітрі тут, зараз, серед нас. Пропоную згадати деякі трагічні події нашої історії.

Робота з роздатковим матеріалом

*Лист Сталіна до керівника осередку комуністичної партії в Україні
Лазаря Кагановича.*

«Найважливіше зараз Україна. Справи на Україні йдуть вкрай погано... Якщо не візьмемося зараз за виправлення ситуації на Україні, Україну можемо втратити...» написаний літом 1932 року.

Питання для обговорення документу:

1. Як ви вважаєте, що означає поняття «втратити Україну»?
2. Які методи «виправлення ситуації» запровадили стосовно українців?

Робота з відео «Голодомор. Повстання селян. Люди біля млина»

Питання для обговорення відео:

1. Які події відображені у відео?
2. Коли відбувались Голодомори в Україні, назвіть дати.
3. З'ясуйте причини Голодоморів.

«Голодомори в Україні»

Питання для обговорення:

4. Чи винна була держава і керівництво в подіях Голодомору на Україні?

5. Чи можна було уникнути цих подій?

Історики та демографи досі дискутують про масштаби смертей під час Великого голоду 1932-1933 років. Через відсутність достовірної статистики

та політику радянської влади щодо приховування масштабів голоду кількість жертв коливається від трьох до семи мільйонів. Усе це було спрямоване на знищення якомога більшої кількості людей в Україні. Українська комуністична партія добре усвідомлювала цей намір радянського керівництва і робила все можливе, щоб спровокувати голод.

Світлина «Історико- меморіальний заповідник «Биківнянські могили»»

Розповідь учнів про «Історико- меморіальний заповідник «Биківнянські могили»» .

Великий терор — широкомасштабна кампанія масових репресій громадян, розпочата в СРСР у 1937-1938 рр. за ініціативою керівництва СРСР та особисто Йосипа Сталіна з метою ліквідації реальних і потенційних політичних опонентів, залякування населення, зміни національності і соціальний устрій суспільства. Наслідком комуністичного терору в Україні стало знищення політичної, мистецької та наукової еліти, деформація соціальних зв'язків, руйнування традиційних цінностей, поширення соціальної депресії та денаціоналізації. Офіційним початком «Великого терору» став оперативний наказ НКВС СРСР № 00447 «Про репресії колишніх куркулів, злочинців та інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 р., затверджений Політбюро ЦК КП(б)У. ВКП (б) 31 липня 1937 р. наказами, листуванням, телеграфом) показує, що масові репресії були підготовлені раніше, а наказ лише закріпив їх.

Групова робота.

Питання для обговорення в групах:

1. Проти кого були спрямовані репресії комуністичного ладу в Україні?
(1 група)

2. Проти чого були спрямовані репресії комуністичного ладу? (2 група)

Виступ груп

Робота з інтелект картою розділ «Причини злочинів комуністичного режиму»

Завдання: проаналізуйте подію. (Інформація від учня про «Підriv Дніпрогесу 1941р.»)

Перегляд уривку «Примусова депортація українців».

Що кажуть ті, хто пережив Захід і Віслу? Під дулами кулеметів люди мали дві години збиратися вночі. Людей возили на спустошені землі, то викидали додому, то в поле. Українцям обіцяли підтримку, але зустріли

вороже населення і, головне, не мали права повернутися. Тих, хто намагався негайно повернутися додому в 1947-48 роках, ловили і знову депортували або кидали в табори, щоб не створювати непотрібних прецедентів. Загалом під час усіх акцій з переселення постраждали 700 тисяч українці.

Питання для обговорення:

1. Про які історичні події розповідається у фільмі?
2. Як можна охарактеризувати акції переселення?
3. Охарактеризуйте психологічний стан депортованої людини.

У 1939 році Радянський Союз розширив свої володіння, частково шляхом анексії західноукраїнських земель, які раніше належали Польщі. Протягом кількох років у Західній Україні відбувається прискорений процес встановлення комуністичного режиму з властивими йому репресіями проти політиків, громадських діячів та простого народу. Жорстока окупаційна політика СРСР зрештою призвела до спалаху масового збройного повстання місцевого населення, яке тривало до середини 1950-х років.

Звучить Гімн Українськи націоналістів «Зродились ми великої години»

Питання: про які події нагадую вам цей гімн? *(Інформація учня про діяльність УПА)*

Запитання до класу:

Чого вчать нас повстанці України двадцятого століття?

«Вгадати історичного особу»

*(Левко Лукьяненко, Алла Горська, Василь Симоненко, Іван Світличний, ,
Евген Свірстюк, Василь Стус)*

Всупереч репресіям 1930-х років, йшлося не про смертні вироки, винесені режимом, а про «тихе» фізичне видалення тих, кого не любили. І ось після кількох жорстоких побоїв невідомими у 1963 році помер поет Василь Симоненко, у 1970 році за нез'ясованих обставин померла художниця Алла Горська, у 1979 році композитор Володимир Івасюк був знайдений повішеним.

Показовою для цього покоління є доля відомого українського поета та дисидента Василя Стуса.

Фрагмент фільму «Стус. Незалежність»

Запитання до відео фрагменту: що за свобода мається на увазі в уривку фільму?

Роки в'язниць і таборів не зламали дисидентів, які після звільнення активно долучилися до національно-демократичного руху в Україні, що наростав з кінця 1980-х років.

Огляд документа.

« Завдання молодій інтелігенції – бути активними у теперішньому політичному і громадському житті. Є крайнощі. Є люди, які закликають до зброї, зробити якийсь державний переворот і замінити владу, наставити когось іншого. Але розумніші люди їх стримують, тому що підняти зброю легко, важко потім зупинитися. Політика вимагає політичної боротьби. Само не зробиться ніщо.»

Левко Лук'яненко

Запитання до вмісту:

1. На вашу думку до кого у цьому тексті звертається Лук'яненко?
2. Ви вірите що можете щось змінити?(обґрунтуйте)

питання про «Декомунізація».

Питання для обговорення : Що являє собою політика декомунізації в Україні?

Декомунізація — заходи, що спрямовані для очищення від в наслідків більшовицько-комуністичного правління і впливу в усіх на суспільно-політичне життя країни.

Верховною Радою було прийнято 4 закони що стосуються декомунізації (9 квітня 2015 року)

Робота в групі

Завдання:

Пошукайте на офіційному сайті інституту національної пам'яті документи що стосуються декомунізації та проведіть ознайомчу роботу з ними.

Відповідь на запитання:

1. На які напрямки була направлення політика декомунізації?
2. Якою є головна мета політики декомунізації?
3. Як люди усвідомлюють для себе значення декомунізації?
4. Що ви самі можете зробити для декомунізації?

Презентація роботи груп (5 хвилин)

Закон «Про доступ до архівів репресованих органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»

- відкритий доступ - відкриваються всі архіви радянських репресивних органів
- минуле онлайн - встановлюється обов'язок оцифрування документів задля їх збереження та удоступнення
- зняття самоцензури - відповідальність за поширення інформації несе особа, а не архівіст

Закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у 20 столітті»

- оцінка російської агресії - визнається факт агресії Радянської Росії проти України, окупація та анексія Радянською Росією території України
- право на свободу - боротьба за незалежність України визнається правомірною, вказуються організації та структури, учасники визвольного руху
- відновлення незалежності - законодавчо визначається, що в 1991 році відбулося відновлення незалежності України, спадкоємиці проголошеної в 1918 році Української Народної Республіки

Закон «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років»

- Друга світова війна - закріплення офіційного використання загальносвітового терміна «Друга світова війна 1939-1945 рр.»
- День пам'яті та примирення - запровадження Дня пам'яті та примирення - 8 травня, з метою увічнення пам'яті всіх жертв Другої світової війни
- День перемоги над нацизмом - визначення 9 травня як державного свята - Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 рр.

Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного(нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборона пропаганди їх символіки»

- засудити тоталітарні режими - визнання Україною злочинними комуністичного та нацистського режимів, жертвами яких стали мільйони наших співвітчизників
- справедливість, а не помста - розслідування злочинів геноциду, злочинів проти людства та людяності, військових злочинів, здійснених представниками тоталітарних режимів

Демонстрація виконаних робіт групами.

Учитель: Основні документи що підтверджують злочини комуністичного режиму.

«14 листопада 1989 р. - Декларація Верховної Ради СРСР «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, підданих примусовому переселенню, і забезпечення їхніх прав».»

«13 серпня 1990 р. - Указ Президента СРСР «Про відновлення прав усіх жертв політичних репресій 20-50-х років». Ним передбачалося зобов'язати «Раду Міністрів СРСР, уряди союзних республік до 1 жовтня 1990 р. внести в законодавчі органи пропозиції щодо порядку відновлення прав громадян, які постраждали від репресій».»

«7 березня 1991 р. - Постанова ВР СРСР «Про скасування законодавчих актів у зв'язку з Декларацією Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 року “Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, підданих примусовому переселенню, і забезпечення їхніх прав”»».

«17 квітня 1991 р. - Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», у якому визначалося коло громадян, які підлягали реабілітації. Закон суттєво спрощував порядок реабілітації, а з іншого боку, не допускав випадків реабілітації осіб, винних у скоєнні тяжких злочинів »

«28 листопада 2006 р. - Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», за яким Голодомор 1932-1933 років в Україні визнано геноцидом українського народу.»

Хвилинка мовчання в пам'ять про загиблих

Узагальнення практичного уроку:

Обговорення групою проблемного питання:

питання «Основна мета національної пам'яті – не виправдати жахливе минуле, а зробити майбутнє кращим. Так чи ні?»

Завдання додому: завершити роботу з інтелект картою «Злочини комуністичного режиму».